

LUDWIG
WITTGENSTEIN:
UNA VIDA OBERTA
AL TRANSCENDENT

JOAN ORDI I FERNÁNDEZ

QUADERNS

LUDWIG
WITTGENSTEIN:
UNA VIDA OBERTA
AL TRANSCENDENT

JOAN ORDI I FERNÁNDEZ

FUNDACIÓ JOAN MARAGALL

fjm
FUNDACIÓ JOAN MARAGALL
CRISTIANISME I CULTURA

Editorial Claret

Joan Ordi i Fernández (Monforte de Lemos, 1955) és doctor en filosofia per la Universitat Ramon Llull, llicenciat en teologia per l'Institut Superior de Teologia Fonamental de Sant Cugat del Vallès i diplomat en ciències religioses per l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona. Actualment és professor titular de filosofia i història de la filosofia a l'IES Montbui, professor d'història de la filosofia moderna i contemporània i d'antropologia filosòfica a l'Institut Superior de Ciències Religioses de Vic i professor d'història de la filosofia antiga i medieval a l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona, secció de Terrassa. Ha publicat nombrosos articles i ha traduït i editat diversos llibres, entre els quals destaquen el *Tractatus logico-philosophicus*, de Ludwig Wittgenstein, i *Retorn del sagrat i cristianisme*, de José M. Mardones.

© Joan Ordi i Fernández

Primera edició: novembre del 2006

Edició: Isidre Ferré

Fundació Joan Maragall (Cristianisme i Cultura)

València, 244, 2n - 08007 Barcelona

© Editorial Claret, s.a.u.

Roger de Llúria, 5 - 08010 Barcelona

Impressió a Policrom

ISBN 84-8297-967-1

Dipòsit legal: B-44.965-2006

Amb la col·laboració de:

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

ÍNDIX

Introducció. Rellegir Wittgenstein	5
Itinerari personal i intel·lectual	9
1. Primera època (1889-1918): de l'enginyeria al <i>Tractatus</i>	10
2. Segona època (1919-1929): mestre d'escoles rurals	17
3. Tercera època (1929-1947): retorn a Cambridge i canvi de mètode	20
4. Quarta època (1948-1951): preparant les <i>Investigacions filosòfiques</i>	38
5. Conclusió	42
Selecció de textos	43
Alguns testimonis sobre Wittgenstein	59
1. David H. Pinesent	59
2. Franz Parak	62
3. Fania Pascal	63
4. John King	64
5. Maurice O'Connor Drury	65
6. Conclusió	67
Bibliografia	69

INTRODUCCIÓ

Rellegir Wittgenstein

És lloable i necessari apropar-se als filòsofs amb la intenció de traure del seu pensament alguna idea o algun plantejament profitosos per entendre i viure millor la nostra pròpia situació històrica i cultural. Per això interessa conèixer de quina manera els clàssics van enfocar els problemes filosòfics que l'existència humana implica. Si més no, per poder-ne recollir suggeriments i intuïcions que ens facin anar més enllà de les estretors que podem sentir lligades al nostre moment. I és justament en un sentit semblant a l'esmentat que en les darreres dècades sovint s'ha evocat la figura del pensador austríac Ludwig Wittgenstein (Viena, 1889 - Cambridge, 1951), considerat avui com un dels filòsofs emblemàtics del segle XX i un intel·lectual original en la història de la filosofia occidental.

En català, però, encara no disposem d'una biografia raonada que ens acosti a la significació que ell mateix va voler imprimir a la seva aventura humana. I també costa de trobar en català una presentació de la filosofia de Wittgenstein que mostri la relació entre aquella significació vital i la interpretació de la tasca de la filosofia que va defensar, amb diverses modulacions, en tot l'arc que s'estén des dels *Diaris de guerra* (1914-1916) fins a *Sobre la certesa*, el darrer manuscrit que la mort li va robar.¹ El resum bio-

1. Ens permetem de referir-nos a tres col·laboracions nostres que volen avançar en aquesta línia: «Ètica és sobrenatural. La conferència sobre ètica de Ludwig Wittgenstein», *Comprendre*, núm. III/2 (2001), pp. 153-173, amb traducció al català, per primer cop, d'aquesta conferència (pp. 175-182); «Sentit sobrenatural de la vida en el *Tractatus* de Ludwig Wittgenstein», *Comprendre*, núm. VI/1 (2004), pp. 47-78; «Teoria del llenguatge i teoria del límit en el *Tractatus*», *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia. Revista de Filosofia*, núm. XVI (2004/2005), pp. 119-158, amb traducció al català de l'edició crítica del *Tractatus* (pp. 159-217).

gràfic que aquí oferim vol pal·liar una mica aquesta mancança. La seva reacció està guiada per la convicció que ens calen pensadors de la talla de Wittgenstein per dur a terme una crítica constructiva de la cultura. Encara que hom no pugui estar d'acord amb totes les idees del pensador, l'originalitat de la seva vida i de la seva obra —en una unitat inextricable de totes dues— ja conté un criteri de valoració de la cultura, que podríem avançar esquemàticament en quatre tesis:

- a) És en relació amb el context històric de la fi de l'imperi austrohongarès i d'esclat de les dues Guerres Mundials que Wittgenstein va dur a terme la seva crítica de la cultura europea i americana, recriminant a aquesta de descansar superficialment en el mite del progrés tecnocientífic. Aquest condicionament històric, però, només constitueix el marc de referència en què va viure, treballar filosòficament i patir humanament, ja que el criteri de la seva crítica cultural pretenia consistir en una mirada sobre els fets *sub specie aeterni*, una contemplació del món i de la vida humana amb ulls d'eternitat, més enllà de tota temporalitat contingent.
- b) Això significa que Wittgenstein no va cedir a les tesis nihilistes de matriu nietzschiana, que veien en la crisi de la civilització occidental l'enfonsament definitiu de la secular cultura cristiana occidental. Considerava massa distintiva i connatural a l'ésser humà la tendència inevitable a transcendir els límits d'una vida marcada només per fets contingents (*Tractatus*) o pels jocs de llenguatge que, en el fons, depenen de necessitats humanes bàsiques (*Investigacions filosòfiques*).
- c) Quan s'interpreta, doncs, correctament el darrer sentit de la filosofia del llenguatge que l'autor exposa en el *Tractatus logico-philosophicus*, no és difícil constatar, de la mà d'un nombre considerable de textos de totes les èpoques, que aquest sentit consisteix en una concepció marcadament transcendent de l'existència humana, que Wittgenstein va mantenir i radicalitzar al llarg de tota la seva vida, i amb la qual va intentar de ser personalment coherent, malgrat inequívokes defallències, clarament deplorades per ell mateix. Negar aquesta evidència textual ens faria retrocedir a una interpretació neopositivista o merament analítica de l'extens llegat de Wittgenstein que avui dia ja ens sembla no tan sols anacrònica, sinó injusta.
- d) En consonància amb les tesis anteriors, cal dir que la tan subratllada diferència entre els anomenats *primer Wittgenstein* —època que comença amb els *Diaris de Guerra* i s'encimbella nítidament en el *Tractatus*— i *segon Wittgenstein* —etapa que s'inicia amb la *Conferència sobre ètica* i els *Quaderns Blau i Marró*, i que madura esponerosament en les Inves-

tigacions filosòfiques i a Sobre la certesa— és, tot comptat i debatut, una distinció de tipus més aviat metodològic, o sia, una expressió de la substitució d'un mètode d'anàlisi del llenguatge massa dogmàtic per un altre de més fidel als usos reals del llenguatge en situacions convencionalment comunicatives.

En pocs mots, Wittgenstein va viure tota la vida de la seva concepció transcendent de l'existència i, de manera coherent amb això, va elaborar dos mètodes filosòfics d'anàlisi del llenguatge realment ben contraposats entre si i mútuament incompatibles, però units en el fons per la mateixa intenció d'encerclar el que el llenguatge pot expressar, deixant intacte així, de l'altra banda del cercle, el transcendent que el llenguatge només pot mostrar no parlant-ne. No cal oblidar que el concepte de *límit* és dialèctic: seria impossible traçar-ne un si no quedés res de l'altre costat, respecte del qual resta justament *limitat* —en la doble accepció del mot: *delimitat* i *re-dimensionat* en el seu valor— el que hi ha límit ençà.

Amb el resum biogràfic que oferim, desitgem suscitar en el lector una nova motivació per continuar llegint Wittgenstein, ja que, en un sentit força important, es pot afirmar que la crítica de la cultura que Wittgenstein va dur a terme no constitueix un aspecte parcial d'alguns dels seus escrits, sinó, més aviat, una intenció de fons i un objectiu constant de tota la seva producció filosòfica o, si es vol, la raó de ser de les seves dues filosofies del llenguatge. Si tenim en compte, doncs, que aquests tres aspectes —crítica del llenguatge, crítica de la cultura i concepció transcendent de l'existència— no són res més que diferents modulacions d'una mateixa actitud filosòfica i vital, considerada avui dia per molts com a pròpia d'un geni, comprendrem per què esdevé interessant repassar el cas Wittgenstein. Simplement, perquè constitueix un cert model de radicalitat intel·lectual i existencial que sembla dir-nos que no ens podem comprometre a fons en una crítica de la cultura si no estem disposats a prendre'ns seriosament la triple necessitat de veritat, de sentit i de plenitud que caracteritza l'existència humana en general.

Un breu recull de textos significatius i una selecció bibliogràfica no gaire extensa tancaran aquest quadern, ja que d'això es tracta: oferir unes pistes en format de quadern de treball perquè el lector faci el seu propi camí.

ITINERARI PERSONAL I INTEL·LECTUAL

La biografia del filòsof vienès Ludwig Wittgenstein no resulta fàcil ni de resumir ni d'interpretar. Primer, perquè la selecció dels esdeveniments biogràfics més importants ja implica una opció que abans hauria de passar pel sedàs de la crítica. En segon lloc, perquè, en el cas d'aquest autor, pensament i vida es troben tan íntimament imbricats l'un en l'altre, com la seva pròpia concepció transcendent de la vida exigeix. En tercer lloc, perquè fins i tot els esdeveniments que la majoria de biògrafs seleccionen són interpretats de manera sovint discordant i àdhuc contradictòria. I, finalment, perquè la biografia del vienès, malgrat no haver tingut per escenari habitual Viena sinó Cambridge, depèn tota ella del medi cultural en què va néixer. Per això, a l'hora d'esbossar les peripècies personals d'aquest pensador genial, convé seleccionar sobretot aquells fets que ajuden a entendre la seva concepció transcendent de l'existència i subratllar els elements de la seva cultura que van contribuir directament a la formació de la seva personalitat ètica i intel·lectual. Intentem, doncs, d'oferir una visió sucinta, però sinòptica, de tots dos aspectes: relació entre vida i cultura i entre biografia i aventura intel·lectual.²

2. L'obra que fins ara tracta amb més equilibri i profunditat tots dos aspectes és la següent: Ray MONK, *Ludwig Wittgenstein. The Duty of Genius*, Londres, Jonathan Cape, 1990 (ed. cast.: *Ludwig Wittgenstein: el deber de un genio*, Barcelona, Anagrama, 1994). En aquest capítol, en recollim la cronologia i moltes de les idees de l'autor. D'extensió menor, però també molt profitosa, és la lectura de: Wilhelm BAUM, *Ludwig Wittgenstein. Vida y obra* (trad. de Jordi Ibáñez), Madrid, Alianza, 1988. I sobre la cultura nadiua del filòsof, cal consultar sobretot l'estudi ja clàssic: Allan JANIK - Stephen TOULMIN, *La Viena de Wittgenstein* (trad. d'Ignacio Gómez de Liaño), Madrid, Taurus, 1998, ampliable amb l'extensa obra: Josep CASALS, *Afinidades vienesas. Sujeto, lenguaje, arte*, Barcelona, Anagrama, 2003. Finalment, el lector trobarà complaença literària i encert interpretatiu en la biografia novel·lada i, per tant, imaginària en força punts, i en no pocs més ben lluny de la cronologia rigorosa: Bruce DUFFY, *El mundo tal como lo encontré* (trad. de Susana Constante), 2 vol., Barcelona, Folio, 2000.

I. PRIMERA ÈPOCA (1889-1918): DE L'ENGINYERIA AL *TRACTATUS*

Ludwig Wittgenstein va néixer en la Viena dels Habsburg el 26 d'abril de 1889, en el si d'una de les famílies més benestants de la ciutat, de l'imperi austrohongarès i d'Europa. Els seus besavis paterns, Hermann Christian i Fanny, s'havien convertit del judaisme al protestantisme. En néixer Ludwig, la família Wittgenstein, malgrat els seus ascendents jueus, ja estava plenament assimilada al context cultural vienès: el besavi patern, un comerciant amb molt d'èxit en els negocis, havia trencat els contactes amb la comunitat jueva, s'havia traslladat a Viena en la dècada dels cinquanta, havia aconseguit que la majoria dels seus onze fills es casessin amb protestants de la classe social culta i es va saber envoltar de l'amistat d'una àmplia xarxa de jutges, advocats, professors i eclesiàstics. És cert que persistia el rumor de l'ascendència jueva, que es remuntava al rebesavi patern Moses Meier, però els Wittgenstein ja eren considerats una família molt important de la classe mitjana de la societat vienesa. El judaisme no va exercir cap influència en l'educació dels fills de Hermann Christian, i ells mateixos se sentien enterament alemanys. Fanny Figdor, esposa de Hermann Christian, procedia d'una família de comerciants estretament vinculada a la vida cultural d'Àustria. Gràcies a la seva mediació, la família va establir relacions d'amistat estretes amb artistes i músics importants, entre ells Felix Mendelssohn i Johannes Brahms, de manera que els Wittgenstein es trobaven envoltats de respecte i consideració social i estaven en contacte directe amb representants notables de la cultura vienesa, i fins i tot n'ajudaven alguns econòmicament.

El pare de Ludwig es deia Karl Wittgenstein. En el palauet de la família a Viena, també ell va educar els seus fills amb total indiferència cap als seus orígens jueus, que restaven sistemàticament silenciats. I també ell va ser un home de negocis molt ric i respectat, ja que se'l considerava l'empresari industrial potser més hàbil de l'imperi austrohongarès. De fet, al final del segle XIX havia aconseguit elevar-se a la posició social d'un dels homes més rics de l'imperi i magnat capdavanter de la indústria del ferro i de l'acer, amb una significació equivalent per a Àustria a la dels Krupp, Carnegie o Rothschild. La mare de Ludwig es deia Leopoldine Kalmus. El seu pare, Jakob Kalmus, pertanyia a una de les famílies jueves més importants, però la seva mare, Marie Stallner, era completament ària i procedia d'una família catòlica austríaca molt benestant. Amb aquest casament, Karl va fer un pas més cap a la plena assimilació dels Wittgenstein en el si de la classe alta vienesa. A més, la immensa riquesa procedent de les indústries de Karl els va permetre de dur una vida a l'estil de l'aristocràcia. El palauet de la Alleegasse va esdevenir un centre ben famós de la cultura musical de Viena: Brahms, Mahler, Bruno Walter i Josef Labor assistien a les habituals reu-

nions i actuacions del capvespre. Els fills de Karl i de Poldy van pujar en aquest ambient familiar que reflectia l'atmosfera cultural, musical, artística i literària, d'enorme excitació, tensions i creativitat, dels darrers anys de la Monarquia Dual de Franz Joseph, emperador d'Àustria i rei d'Hongria. En aquest bressol de cultura, Ludwig rebria la sensibilització necessària per a valorar l'impacte de la cultura sobre les persones.

Karl i Leopoldine van tenir vuit fills: Hermine, Hans, Kurt, Rudolf, Margarethe, Helene, Paul i Ludwig. Dels fills barons, el pare esperava que continuessin els seus negocis i per això volia que rebessin una formació tècnica i mercantil especialitzada. El destí va voler que Kurt se suïcidés al final de la Primera Guerra Mundial en veure que les seves tropes desertaven. Hans tenia un gran talent musical, però sembla que, després de fugir a Amèrica per viure-hi com a músic i no haver-se de dedicar a les indústries del pare, també es va suïcidar a la badia de Chesapeake. Rudolf també es va oposar als desigs del pare i va marxar a Berlín per dedicar-se al teatre, però la seva inclinació homosexual va entrar en conflicte amb els criteris morals dominants i es va suïcidar amb cianur. Aquesta generació dels fills Wittgenstein estava marcada per una clara tendència a l'autodestrucció, reflex de les tendències ètiques i culturals en conflicte en una Viena marcada per la doble moral i la hipocresia social. Paul també va revelar l'excel·lent talent de la família per la música: va arribar a ser un pianista de renom i, en perdre el braç dret a la Primera Guerra Mundial, Ravel va compondre per a ell, el 1931, el famós *Concert per a la mà esquerra*.

El jove Ludwig aviat va mostrar una gran habilitat tècnica, una fina sensibilitat ètica i una gran capacitat per a la valoració de la música, de l'art i de la literatura. Després de fer-lo instruir a casa per preceptors privats, el pare el va enviar a la Realschule de Linz perquè rebés una formació en secundària més aviat tècnica que acadèmica. Hi va restar fins als 17 anys, de 1903 a 1906, però no va aconseguir fer amics i amb notes més aviat mediocres, només superades per les de religió. En aquesta època es van intensificar els seus interessos per les qüestions fonamentals, condicionats per profunds dubtes existencials que probablement li van desvetllar els suïcidis dels seus germans. La seva germana Margarethe va exercir llavors la influència més important sobre la seva ment i els seus estats d'ànim, ja que l'art, la ciència i la psicoanàlisi de Freud la captivaven. Gràcies a ella, Ludwig va entrar en contacte amb els escrits del gran crític de la cultura vienesa Karl Kraus, qui va influir en les grans figures del moment, des d'Adolf Loos fins a Oskar Kokoschka. Ludwig va compartir llavors amb ell l'ideal aristocràtic de fer-se millor un mateix per canviar el món. Aquells dubtes existencials i l'excitació espiritual que patia li van fer perdre la fe religiosa a Linz, motiu pel qual Margarethe el va acostar a l'obra del filòsof Arthur Scho-

penhauer, de manera que la lectura de l'idealisme transcendent *El món com a voluntat i representació*³ va esdevenir la base de la filosofia del jove Wittgenstein. Només abandonarà aquest idealisme, que menysté l'exterioritat del món, quan estudiarà la lògica de Bertrand Russell i el realisme conceptual de Gottlob Frege, però en el *Tractatus* l'acabarà fusionant amb el realisme gràcies a una concepció transcendent de la lògica. També se li atribueix a Margarethe que Ludwig entrés en contacte amb l'obra científica de Heinrich Hertz i Ludwig Boltzmann, de manera que d'ells va poder rebre la idea d'un tractament dels problemes científics en termes de models matemàtics, cosa que permet de superar la disputa sobre la naturalesa de les realitats físiques.

La persistent tendència de Ludwig al suïcidi també va tenir un precedent paradigmàtic en el cas d'Otto Weininger. La lectura de *Sexe i caràcter*⁴ el va impressionar de tal manera que el suïcidi del seu autor el 4 d'octubre de 1903, sis mesos abans de la del seu germà Rudolf, li va fer palesa la seva covardia existencial: si hom té la sensació d'estar de més en el món, és moralment obligatori tenir el coratge de suïcidar-se. Ludwig va passar nou anys, entre l'etapa de Linz i els estudis de lògica amb Russell, vivint tràgicament amb la sensació d'haver-se de suïcidar i no tenir el coratge de fer-ho. Kraus⁵ i Weininger atribuïen al triomf de la ciència i del món dels negocis la decadència de la societat vienesa i, sobretot, l'ocàs de l'art i de la música com a formes espirituals superiors de la cultura. Weininger hi va afegir una curiosa teoria de la bipolaritat entre l'home i la dona, com a tipus psicològics asimètrics i incompatibles entre si, per a explicar les tendències poc genials i poc baronívols de la cultura; a més, va acompanyar aquesta devaluació de la dona, reduïda a mera sexualitat i incapaç d'honestedat moral, amb una teoria antisemita que feia del jueu un tipus de caràcter igualment mancat d'ànima, sense percepció del bé i el mal i irreligiós. Per això, el prototipus d'home havia de ser, per a Weininger, el del geni que, alliberat de tendències femenines i d'allò que és jueu i amenaça per a tot home, posseeix el judici més fi per al bé i el mal, la veritat i la mentida, i que redueix la lògica i l'ètica al que les fa una sola cosa: l'obligació incondicional envers un mateix. Ludwig va comprendre perfectament que la teoria de Weininger,

3. Arthur SCHOPENHAUER, *El mundo como voluntad y representación* (introd. d'E. Friedrich Sauer), Mèxic, Porrúa, 2003.

4. Cf. Otto WEININGER, *Sexo y carácter* (trad. de Felipe Jiménez de Asúa), Buenos Aires, Losada, 1959.

5. L'obra següent, una tragèdia en cinc actes, revela les idees d'aquest famós crític literat: Karl KRAUS, *Los últimos días de la humanidad* (trad. d'Adan Kovacsics), Barcelona, Tusquets, 1991.

segons la qual la sexualitat és incompatible amb l'honestedat, només deixava una alternativa dràstica: esdevenir un geni o morir. I no havia estat el propi suïcidi de Weininger un acte plenament coherent amb aquesta dicotomia existencial? L'impacte, doncs, de *Sexe i caràcter* sobre la seva torturada adolescència va ser brutal. L'imperatiu existencial era categòric. De fet, entre 1903 i 1912 Ludwig va covar sovint idees de suïcidi. I va ser la confessió que Russell li va fer, en el sentit que trobava genial el seu deixeble, el fet decisiu que de moment va impedir que el desassossec existencial amb què havia llegit textos filosòfics i de crítica de la cultura acabés amb la seva vida.⁶

Finalitzats els cursos de Linz, de 1906 a 1908 el jove Ludwig va estudiar a l'Escola Tècnica Superior de Charlottenburg de Berlín per respecte a la voluntat del pare. Però els seus propis interessos ja no eren tan tècnics ni empresarials, sinó que estaven lligats a les clàssiques qüestions de la filosofia. Per això llegia els diaris de Gottfried Keller,⁷ i va començar a expressar els seus propis pensaments filosòfics en quaderns de notes. La tardor de 1908, amb 19 anys, se'n va anar a Manchester a estudiar aeronàutica. Es va matricular en la secció de construcció de maquinària de la universitat. Influït pel professor de matemàtiques Horace Lamb, es va entusiasmar per l'estudi de les matemàtiques i va assistir a les classes de J. E. Littlewoods sobre teoria de l'anàlisi matemàtica. Va ser aleshores que va tenir notícia que Bertrand Russell havia publicat el 1903 els seus *Principis de la matemàtica*, per tal de resoldre la qüestió dels fonaments lògics de les matemàtiques.⁸ Llegir aquest llibre li va suposar una altra descoberta ben impactant: tota la matemàtica podia derivar-se d'uns quants principis lògics fonamentals, de manera que, en el fons, la matemàtica i la lògica eren la mateixa cosa. A més, Russell havia posat de manifest que Gottlob Frege a Jena, tot i perseguir el mateix objectiu de fonamentació lògica de la matemàtica, en la seva obra *Lleis fonamentals de l'aritmètica*,⁹ publicada el 1893 com a primer vo-

6. Les cartes de Wittgenstein a Russell es poden llegir en castellà a: Ludwig WITGENSTEIN, *Cartas a Russell, Keynes y Moore* (ed. i introd. de G. H. von Wright amb la col·laboració de B. F. McGuinness; trad. de Néstor Míguez), Madrid, Taurus, 1979.

7. No són accessibles, fins on arribem, en castellà. Es poden consultar les obres de l'autor a: Gottfried KELLER, *Sämtliche Werke in zwei Bänden*, Munic, Droemersch Verlagsgesellschaft, 1954. Algunes novel·les breus sí que han estat traduïdes.

8. Cf. Bertrand RUSSELL, *Los principios de la matemática* (trad. de José Barrio Gutiérrez), Barcelona, Círculo de Lectores, 1995.

9. És especialment bona la següent traducció, que va contribuir a fixar la terminologia en castellà del lògic de Jena: Gottlob FREGE, *Los fundamentos de la aritmética* (trad. de Jesús Mosterín), Barcelona, Laia, 1972.

lum, havia caigut en una paradoxa o antinòmia a l'hora de definir el nombre en termes de classe: hi ha classes que són membres de si mateixes (per exemple, la classe de totes les classes) i d'altres que no (per exemple, la classe de tots els homes). Per tant, no era veritat l'axioma fregeà que a tot concepte significatiu li correspon una classe. Russell va intentar resoldre la contradicció de Frege, sense restar ell mateix plenament satisfet, amb la famosa teoria dels tipus lògics, segons la qual, per tal que no hi hagi cap classe que sigui membre de si mateixa, els membres de les classes sempre han de ser del mateix tipus. Ludwig va entomar el problema i va estudiar a fons tots dos autors fins a l'abril de 1909. Aquesta concentració i apassionament per la filosofia de la matemàtica el van absorbir tant que va sentir-se dividit entre dues vocacions. Però ja a l'estiu de 1911 estava decidit a escriure un llibre de filosofia. La vocació filosòfica, atada pel crític ambient cultural de Viena, l'alta sensibilitat artística de casa seva, la lectura de Schopenhauer i d'escrits de crítica de la cultura, i pels propis dubtes existencials, floria de forma vehement en contacte amb la lògica matemàtica i l'antiidealisme britànics.

Al final de l'estiu de 1911, Ludwig va visitar Frege a Jena per comentar-li el projecte del seu llibre. L'eminent professor alemany li va recomanar que anés a estudiar a Cambridge amb Russell. Va decidir, doncs, de posar fi a la carrera d'enginyer aeronàutic i consagrar-se a la filosofia de la matemàtica. La relació entre Russell i Ludwig va transcendir de seguida l'àmbit acadèmic de les classes i de la relació mestre-deixeble. Però els darrers interessos de tots dos eren ben diferents: mentre Russell seguia una concepció empirista de la realitat, Wittgenstein utilitzava els problemes de lògica matemàtica per a respondre, en el fons i amb l'ajut de la lògica, la pregunta metafísica sobre allò de què consta el món. Tanmateix, les discussions i l'amistat amb Russell, qui sempre el va animar filosòficament, van fer que Ludwig superés de moment la sensació de ser superflu en aquest món i ja no pensés en el suïcidi. Els progressos del vienès en l'estudi de la lògica matemàtica ja eren evidents en tan sols un trimestre, fins al punt que va adonar-se que a *Principis de la matemàtica* Russell havia deixat pendent de solució la qüestió de què és la lògica, més fonamental que la qüestió de què és la matemàtica. L'1 de febrer de 1912, es va matricular en el Trinity College de Cambridge i Russell, qui el considerava apassionat i genial, va esdevenir el seu mentor, tot i que no arribaria mai a compartir l'ideal del seu deixeble d'una moral de la integritat, de l'honestedat envers un mateix i els propis impulsos, en comptes de la submissió a regles, principis i deures. La inclinació per la filosofia, en efecte, constituïa l'impuls més fort que Wittgenstein sentia. Barrejat, és clar, amb la sensació que estava moralment obligat a seguir-lo. Però ja abans de viatjar cap a Cambridge, el fet d'assistir a Viena a la representació de l'obra *Die Kreuzschreiber* (Els qui sig-

nen amb la creu) de Ludwig Anzengruber li va permetre de superar el menyspreu que sentia envers la religió: el personatge central, Joan el picapedrer, una figura marginal i marginada per la seva societat, té un dia la intuïció que necessitava per viure: «Tu formes part del tot i el tot forma part de tu. Res no et pot passar!» Wittgenstein va trobar en aquestes paraules la base de la seva experiència mística fonamental.¹⁰ També la lectura de *Les varietats de l'experiència religiosa* de William James va contribuir a alliberar-lo de l'angoixa existencial que l'afligia: la religió i el sentiment místic de la vida esdevenien la font per a la pròpia superació moral, per a la integritat personal, per als valors interiors, amb indiferència envers els fets del món exterior.¹¹

La relació entre Russell i Wittgenstein, basada en l'amistat i tanmateix plena de tensions des de bon començament, va estar marcada per la incapacitat d'entesa entre dues cultures ben diferents: el pessimisme de l'angoixa vienesa i l'optimisme de l'autosatisfacció britànica. Russell no podia entendre que per al seu deixeble avantatjat el treball de lògica fos a la vegada una via per a la determinació de la qualitat ètica de la persona: si els problemes de la lògica es podien solucionar delimitant les proposicions atòmiques, aquestes, al seu torn, feien patent l'àmbit del valor absolut que quedava fora del llenguatge significatiu i que allibera de l'angoixa existencial i metafísica. Al principi, doncs, de 1913, el mestre superat pel deixeble i aquest reconegut ja com a mestre per aquell seguien projectes ben diferents: Russell cercava una nova ciència que unifiqués el saber des d'una teoria del judici, mentre que Wittgenstein analitzava la lògica per cercar-ne els fonaments des d'una correcta teoria de la proposició que obeïa, en el fons, a un enfocament metafísic, que no podia ser formulat amb enunciats, com establirà taxativament en el *Tractatus*.

El 20 de gener de 1913 va morir Karl, el pare de Wittgenstein, i aquest va heretar una fortuna milionària. L'amistat amb l'estudiant de matemàtiques David Pinsent,¹² amb qui el 1912 havia viatjat de vacances a Islàndia i a la memòria del qual dedicarà el *Tractatus*, ja era ferma: tots dos compartien un

10. No hi ha versió catalana o castellana. Cf. Ludwig ANZENGRUBER, *Anzengrubers Werke in zwei Bänden*, Berlín/Weimar, Aufbau, 1971.

11. William JAMES, *Les varietats de l'experiència religiosa. Estudi de la naturalesa humana* (trad. de Marta Mirabent i Sala), Barcelona, Edicions 62, 1985.

12. Els diaris de Pinsent han estat publicats a: *A Portrait of Wittgenstein as a Young Man. From the Diary of David Hume Pinsent 1912-1914*, Oxford, Basil Blackwell, 1990. Encara esperen una bona traducció al català i al castellà. N'hem recollit textos ben significatius i els hem comentat a la nostra tesi doctoral, inèdita, *L'imperatiu del silenci. Sentit del Tractatus de Wittgenstein a la llum de la tesi setena*, defensada a la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull el 26 de març de 2004.

mateix amor i una mateixa sensibilitat per la música, menyspreaven tota la música moderna, fins i tot l'obra de Mahler i de Schönberg, i consideraven que la història de la música s'havia acabat amb Brahms, fent excepció de Lator. En el mes de setembre, Wittgenstein va dictar unes *Notes sobre lògica* per a Russell, amb la finalitat de fixar el resultat de les seves investigacions.¹³ Després se'n va anar a Noruega per continuar sol, en l'aïllament de Skjölden i fugint dels compromisos socials, la investigació sobre lògica: la doctrina russel·liana dels tipus lògics havia de ser substituïda per una teoria del simbolisme lògic que fes perspicu el que pot ser *dit* i el que només pot ser *mostrat* a través del llenguatge. Per al nostre autor, la filosofia ja havia deixat de poder oferir deduccions i enuncisats amb la pretensió d'un saber o coneixement. I a Noruega havia de trobar, amb un compromís personal de vida o mort, la manera de provar que totes les proposicions de la lògica no són res més que generalitzacions de tautologies.

Del 29 de març al 14 d'abril de 1914, el va visitar a Skjölden el filòsof George Edward Moore, a qui va dictar el text sobre l'estat de les seves investigacions lògiques conegut amb el títol de *Notes dictades a Moore*.¹⁴ Però la correspondència d'aquests primers mesos de l'any mostra que, a causa de les diferències de caràcter i de concepció de la filosofia, així com del menyspreu de les convencions burgeses i acadèmiques, Wittgenstein va trencar les bones relacions tant amb Russell com amb Moore. Al final de juny, el jove i excèntric lògic va tornar a Viena, per passar l'estiu a la residència estiuenca que la família tenia a Hochreith. El 14 de juliol va oferir a Ludwig von Ficker 100.000 corones austríaques de la seva fortuna, un terç dels seus ingressos anuals, per a repartir-les entre artistes austríacs sense mitjans. Ficker el va posar en relació amb un dels beneficiats, el famós arquitecte Adolf Loos. El 28 de juliol va esclatar la guerra entre Àustria-Hongria i Sèrbia, que va ser l'origen de la Primera Guerra Mundial. Wittgenstein es va allistar voluntàriament en l'exèrcit de la seva pàtria per posar a prova el seu coratge existencial, per poder mirar la mort de fit a fit, per trobar-se amb la llum de la vida i esdevenir així un altre home. Cercava de poder fer una experiència religiosa que canviés radicalment la seva vida, ja que aquest era l'impuls més fort que, en el fons, havia motivat el seu intent de resoldre els problemes fonamentals de la lògica. Durant la seva participació en la guerra, va escriure en quaderns de notes tant el treball logicofilosòfic que l'ocupava intel·lectualment (publicat amb el títol de *Notebooks 1914-1916*)¹⁵ com

13. Publicades com a apèndix I a: Ludwig WITTGENSTEIN, *Diario filosòfic (1914-1916)* (trad. de Jacobo Muñoz i Isidoro Reguera), Barcelona, Ariel, 1982.

14. Cf. nota anterior, apèndix II.

15. Cf. nota 13.

les conviccions ètiques i transcendents amb què valorava les seves actituds vitals i la relació amb els altres (publicades a *Geheime Tagebücher*).¹⁶ La lectura d'una *Breu explicació de l'Evangeli* de Tolstoj el va il·luminar i transformar espiritualment, i li va obrir la possibilitat d'esdevenir un creient cristià capaç d'unificar el que per a ell eren dos aspectes de la mateixa cosa: el treball filosòfic sobre la lògica i la reflexió sobre si mateix.¹⁷ A partir d'aquest moment, la seva lògica va fer un salt decisiu: va aconseguir formular la famosa teoria del llenguatge del *Tractatus*, segons la qual les proposicions amb sentit són una figura lògica dels estats de coses de què consta el món. Així, en acabar la Primera Guerra Mundial, el manuscrit base del *Tractatus* ja estava pràcticament enllestit des de l'estiu de 1918 i la lògica havia esdevingut transparent com un vidre.¹⁸ D'altra banda, el cristianisme interpretat èticament per Tolstoj ja era per a Wittgenstein l'únic camí segur cap a la felicitat en aquest món. La qüestió sobre el sentit de la vida i la qüestió sobre la lògica del llenguatge amb sentit s'havien resolt a la llum d'una mateixa concepció transcendent de la vida, abocada a una rigorosa actitud de caire ètic, estètic i místic que mostrés pràcticament el que no pot ser dit lingüísticament.

2. SEGONA ÈPOCA (1919-1929): MESTRE D'ESCOLES RURALS

El 25 d'agost de 1919, Wittgenstein va poder retornar a Viena un cop alliberat com a soldat presoner de Montecassino, Itàlia. Llavors es va voler desempallegar de la seva fortuna i la va regalar als seus germans, escollint de viure en una mena de pobresa voluntària que l'acompanyaria la resta de la seva vida. Però els pensaments de suïcidi i la convicció de no haver estat a l'altura de les circumstàncies durant la guerra el torturaven contínuament. Ni ell ni el seu amic l'arquitecte Paul Engelmann podien suportar el clima cultural de l'Europa de la postguerra: tots dos se sentien com a supervivents d'una èpo-

16. Ben editats i comentats en castellà a: Ludwig WITTGENSTEIN, *Diarios secretos* (ed. de Wilhelm Baum i trad. d'Andrés Sánchez Pascual), Madrid, Alianza, 1998.

17. La interpretació merament ètica dels evangelis per part de Tolstoj es pot consultar en la següent versió castellana: L. TOLSTOJ, *Los evangelios* (trad. de J. F. Luján), Barcelona, Casa Editorial de Lezcano y Ca. No consta any d'edició, però conjecturem els anys trenta del darrer segle.

18. Actualment és possible utilitzar dues versions al català del *Tractatus*: Ludwig WITTGENSTEIN, *Tractatus logico-philosophicus* (trad. i ed. a cura de Josep M. Terricabras), Barcelona, Edicions 62, 1997; Ludwig WITTGENSTEIN, *Tractatus logico-philosophicus* (trad. al català de l'ed. crítica a cura de Joan Ordi Fernández), Barcelona, Societat Catalana de Filosofia / Institut d'Estudis Catalans, 2005.

ca anterior en un món diferent.¹⁹ El 16 de setembre de 1919, i amb plena coherència amb la convicció que amb el *Tractatus* havia resolt tots els problemes de la filosofia, es va matricular com a alumne en una Escola de Magisteri de Viena. Volia treballar com a mestre d'escoles de primària per a ensenyar l'evangeli als nens, mentre intentava en va que la seva curta obra de guerra fos publicada per alguna editorial. Del 13 al 20 de desembre de 1919, Russell es va reunir amb Wittgenstein a l'Haia per a discutir a fons el text del *Tractatus*. L'antic mestre de Cambridge va restar astorat de la profunda transformació espiritual experimentada pel seu antic deixeble, però es va comprometre a fer ús de la seva fama per a aconseguir la traducció i publicació del *Tractatus*, fins i tot, si calgués, a Anglaterra. En aquestes terres, va ser el filòsof Moore qui va proposar el títol de *Tractatus logico-philosophicus*, de regust espinozià, amb el qual es va publicar, per primera vegada en edició bilingüe, el 1922, mentre que l'any anterior havia estat publicat en una revista en alemany. Mentrestant, Wittgenstein havia començat la seva carrera de mestre rural en llogarrets dels Alps de la Baixa Àustria. Volia treure de les escombraries els fills dels camperols, segons un ideal eticoeducatiu que pretenia seguir les petjades de Tolstoj i Dostojevskij. Però l'experiment va acabar malament, ja que el seu rigorisme ascètic, el seu estil autoritari i elitista, i la poca paciència amb els nens, malgrat dedicar-los moltes hores i estimació, li van causar problemes importants tant amb els pares com amb els col·legues de professió. Paral·lelament, a partir de 1923 Keynes i Ramsey es van esforçar perquè Wittgenstein acceptés de tornar a Anglaterra per dedicar-se exclusivament a la filosofia, atès que augmentava el reconeixement del *Tractatus*, tant a Àustria com a les Illes Britàniques. Primer, però, es va produir una denúncia contra l'excèntric mestre ric, que incomprendiblement vivia com un pobre, per haver bufetejat fortament una nena. Tot i ser-ne absolt en el judici, el 28 d'abril de 1926, Wittgenstein va presentar la seva renúncia com a funcionari i va cloure així l'etapa de mestre rural.²⁰ La família va voler recuperar-lo del fracàs com millor va saber: la seva germana Margarethe va fer que Ludwig assumís el projecte arquitectònic encomanat a Paul Engelmann de construir

19. Vegu una presentació biogràfica detallada i molt interessant de tota aquesta primera època a: Brian MCGUINNESS, *Wittgenstein: el jove Ludwig 1889-1921* (trad. d'Huberto Marraud González), Madrid, Alianza, 1991.

20. Wittgenstein va ser un mestre de primària clarament vocacional que va lluitar intensament per la formació i educació dels seus alumnes. Per poder-los facilitar l'aprenentatge ortogràfic de l'alemany, els va confegir un diccionari adaptat a les seves possibilitats i necessitats: Ludwig WITTGENSTEIN, *Wörterbuch für Volksschulen* (ed. d'Adolf Hübner, Werner i Elisabeth Leinfellner), Viena, Hölder-Pichler-Tempsky, 1977. El pròleg de l'autor ha estat traduït al castellà a: Ludwig WITTGENSTEIN, *Ocasiones filosóficas 1912-1951* (trad. d'Àngel García Rodríguez), Madrid, Cátedra, 1997, pp. 37-43.

per a ella una residència a la Kundmannngasse de Viena. El resultat va ser un nou entusiasme creatiu, barrejat amb la infelicitat personal, que ens ha deixat, en el famós edifici conegut com «La casa de Wittgenstein», un testimoni estètic de la lògica cristal·linament pura del *Tractatus* i de l'aire de transcendència que envolta les seves línies geomètriques absolutament nues.

Wittgenstein no havia perdut de cap manera el contacte amb Cambridge: la relació, tot i que distant i tensa, amb Russell, l'interès de Keynes perquè tornés a l'ocupació filosòfica, les visites de Ramsey el 1924, qui va discutir amb ell —igual que feia amb Ogden per carta— la traducció a l'anglès del *Tractatus*, i el viatge del vienès a Anglaterra durant les vacances de 1925 per a visitar els seus amics, trenquen la idea d'un Wittgenstein aïllat en petits pobles austríacs i immers en un silenci filosòfic sepulcral. La realitat va ser ben diferent, com ho mostra el fet que Moritz Schlick, fundador del Cercle de Viena el 1922,²¹ se sentís molt influït pel *Tractatus* i anés a visitar l'autor mentre aquest feia de mestre, així com el fet que les crítiques de Ramsey al *Tractatus* li obliguessin a examinar-ne el plantejament lògic de fons. Des de 1927, durant el breu període com a «arquitecte» de la casa de Margarethe, el nostre autor va mantenir converses amb membres destacats del Cercle de Viena, que va continuar després amb Schlick i Waismann. Però les filosofies en joc no eren compatibles: el criteri empirista de demarcació del sentit que el Cercle de Viena establia i pel qual admirava el *Tractatus*, declarava absurda i mancada d'objecte tota metafísica, mentre que l'obra de guerra de Wittgenstein havia estat escrita justament per a preservar en la seva puresa l'entera esfera del transcendent, que era alhora ètic, estètic, místic i logicotranscendental. Carnap, Feigl i Waismann van comprendre de seguida que l'autor del *Tractatus* no era el positivista que el Cercle s'havia imaginat: com ja havia mostrat a Ramsey, considerava insostenible fins i tot el projecte russel·lià, que Ramsey encara volia salvar filosòficament per tots els mitjans, de fonamentar les matemàtiques en la lògica.²² A Ramsey, però, Wittgenstein li va deure sempre el fet que li obrís els ulls per a reconèixer els errors tècnics del *Tractatus*.

21. Vegeu la famosa monografia: Victor KRAFT, *El Círculo de Viena* (trad. de Francisco Gracia), Madrid, Taurus, 1986 (2a reimpress.). La relació de Wittgenstein amb Moritz Schlick i els altres components del Cercle resta, però, més ben explicada a: Manfred GEIER, *Der Wiener Kreis mit Selbstzeugnisse und Bilddokumenten*, Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch, 1992.

22. De les converses amb Schlick i Waismann en donen un testimoni molt interessant les notes d'aquest darrer: Friedrich WAISMANN, *Wittgenstein y el Círculo de Viena* (ed. de B. F. McGuinness i trad. de Manuel Arbolí), Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1973.

3. TERCERA ÈPOCA (1929-1947): RETORN A CAMBRIDGE I CANVI DE MÈTODE

En el mes de març de 1928, el matemàtic intuicionista Brouwer va pronunciar una conferència a Viena a la qual va assistir Wittgenstein juntament amb Waismann i Feigl. Consta que el vienès s'hi va entusiasmar tant que el seu profund interès per la filosofia es va atiar vivament, tot i que no esrava d'acord amb la idea que la matemàtica fos objecte d'una intuïció pròpia a l'estil kantianà. Després d'enllestir la casa de Gretl a la tardor de 1928, a començament de 1929 Wittgenstein va tornar a Cambridge i al mes de juny va obtenir el doctorat en filosofia, essent-ne tutor Ramsey i presentant el *Tractatus*, que ja dominava les discussions filosòfiques i de saló de Cambridge, com a treball acadèmic de l'examen farsa (qui podia jutjar el geni?) que van conduir Russell i Moore com a membres del tribunal. Nous amics, alguns molt importants en la pròpia biografia de l'autor, van començar a establir, en moments diferents, una relació personal amb aquesta figura senyera en l'ambient cultural britànic: per exemple, Desmond Lee, Gilbert Pattrisson, Yorick Smythies, John King, Francis Skinner, Fania Pascal, Elisabeth Anscombe, Rush Rhees, Maurice O'Connor Drury i molts altres. Però les diferències culturals i lingüístiques, a part de la idiosincràsia del caràcter dominant de Wittgenstein, tan inclinat a la suspicàcia i a la valoració ètica dels altres, revelaven una tràgica constant de la seva trajectòria que ell mateix ja havia predit: que gairebé ningú no l'entenia ni l'entendria, com tampoc l'havien entès ni Russell, ni Moore, ni Frege. Uns medis culturals tan diversos i una intenció filosòfica tan dispar feien que una mateixa frase impliqués coses molt allunyades entre si, per exemple l'enunciat «el sentit d'una proposició és el mode de la seva verificació». El propi Wittgenstein va evolucionar intel·lectualment, ja que, sense renunciar a la seva concepció transcendent sobre els límits del llenguatge, defensada explícitament en la *Conferència sobre ètica* de 1929,²³ va abandonar, tanmateix, l'atomisme lògic del *Tractatus*, que considerava independent la veritat de cada proposició simple, pel fet que resultava incompatible amb el cas paradigmàtic del tractament dels colors, que mostra que les proposicions formen un sistema que les interrelaciona entre si. Les converses crítiques amb l'amic economista napolità Piero Sraffa li van fer palesa la impossibilitat de la idea, defensada

23. Publicada per primer cop en català a: Ludwig WITTFENSTEIN, «Conferència sobre ètica» (trad. de Joan Ordi), *Comprendre. Revista catalana de filosofia*, núm. III/2 (2001), pp. 60-66. Aquest escrit és una petita joia del gènere «conferència adreçada al gran públic» i resulta indispensable per a entendre alguna cosa de la finalitat de tota la filosofia de Wittgenstein.

en el *Tractatus*, d'una comunitat d'estructura lògica necessària entre el llenguatge i el món. En els escrits dels anys trenta, per exemple els *Quaderns Blau i Marró*, va començar, doncs, a desenvolupar la famosa teoria dels jocs de llenguatge.²⁴ Naixia així un nou mètode per a l'anàlisi filosòfica del llenguatge.

El 5 de desembre de 1930 va ser nomenat *fellow* del Trinity College per cinc anys. Va gaudir així d'una beca per a la investigació i la docència que li permetia de viure amb un mínim de suficiència econòmica. Sobre la vida sentimental de Wittgenstein poca cosa cal dir a aquestes alçades de la investigació: la seva orientació homosexual resta provada pel fet que va tenir diferents companys sentimentals.²⁵ Però els diaris dels anys trenta, editats amb el títol de *Moviments del pensar*, donen testimoni que també va viure una relació afectiva heterosexual amb Marguerite Respinger que no va acabar a l'altar simplement perquè aquesta es va cansar de la incapacitat de Ludwig per a comprendre els seus sentiments d' enamorada i de la inestabilitat emocional i rigorisme antiburgès del pensador.²⁶ De fet, Wittgenstein va patir tota la vida la laceració interna de necessitar una relació de màxima intimitat personal i de trobar poques vegades que aquesta s'ajustava als seus ideals ericotrascendents i a uns escrúpols sexuals que recorden el rebuig de la sexualitat per part d'Otto Weininger. Sobre la seva manca d'honestedat envers ell mateix, Wittgenstein va redactar confessions que després entregava als seus amics i familiars en un acte ètic que li permetés de renovar-se com a persona. En la línia de les *Confessions* de sant Agustí, que admirava moltíssim, es mostrava coherent així amb la convicció, ja exposada en el *Tractatus*, que fer teories sobre ètica, a més de ser filosòficament impossible, constitueix una mena de xerrameca insulsa darrere la qual es dissimula la pròpia manca de seriositat.

La filosofia continuava no servint, als ulls de Wittgenstein, per a formular teories sobre el que no pot ser dit, sinó per a desfer els embolics del

24. Ludwig WITTGENSTEIN, *Los Cuadernos Azul y Marrón* (trad. de Francisco Gracia Guillén), Madrid, Taurus, 3a ed., 1998.

25. Vegeu el polèmic llibre: William Warren BARTLEY III, *Wittgenstein* (trad. de Javier Sádaba), Madrid, Cátedra, 2a ed., 1987. L'homosexualitat de Wittgenstein resta aquí exagerada fins a un punt que el converteix en protagonista de relacions homosexuals promíscues i freqüents. Ara bé, com Ray Monk i Wilhelm Baum han raonat, l'autor ha estat incapaç d'aportar-ne cap prova fidedigna.

26. Vegeu una edició molt acurada d'aquestes importantíssimes anotacions, tan biogràficament com intel·lectualment, a: Ludwig WITTGENSTEIN, *Movimientos del pensar. Diarios 1930-1932 / 1936-1937* (ed. d'Ilse Somavilla i trad. d'Isidoro Reguera), València, Pre-Textos, 2000.

llenguatge. Només que ara es tractava d'analitzar les característiques de la gramàtica real del nostre llenguatge, ja que en aquesta segona època és la gramàtica, i no pas la lògica matemàtica, la que estableix què és ple de sentit i què n'està buit. Assolir, però, aquella màxima claredat que dissipa l'angoixa existencial davant dels grans problemes filosòfics i de la vida, causada per la mala comprensió del funcionament del llenguatge, continuava essent la meta que Wittgenstein perseguia incansablement.²⁷ I aquesta era la tasca fonamental que ell assignava a la filosofia en un moment històric que considerava mancat de fonament i de defallença cultural generalitzada. La teoria de *L'ocàs d'Occident* d'Oswald Spengler, de 1918,²⁸ coincidia amb la seva apreciació de la civilització contemporània com a cultura morta, mancada de genialitat artística i dominada pel mite del progrés, la indústria dels negocis i el predomini de la ciència i de la tècnica mecànica. El canvi d'època, marcat per la Primera Guerra Mundial i la consegüent desfeta de l'imperi austrohongarès, l'havien portat a un pessimisme cultural que feia culpable el mite europeu i americà de la civilització científica del fet que, als seus ulls, ja no hi hagués lloc per a personalitats genials, en el sentit de Weininger i de Kraus, que poguessin sotraguejar la banalitat i la hipocresia de la societat. Per contra, les *Observacions filosòfiques* que Wittgenstein escrivia aleshores havien d'estar dedicades «a la glòria de Déu», com Bach havia pretès fer amb la seva música.²⁹ Una civilització sense transcendent no era digna de rebre el nom de *cultura*. Si una civilització no mostra res més que el que diu, ja no diu res d'humanament interessant. El canvi de mètode filosòfic dels anys trenta també va ser una conseqüència directa del fet que Wittgenstein radicalitzés la distinció establerta en el *Tractatus* entre el que es pot *dir* i el que només pot ser *mostrat*. El filòsof no té res a dir, sinó alguna cosa a mostrar. Per tant, s'ha d'abstenir d'intentar dir res amb pseudoproposicions filosòfiques que només mostren els embolics causats per una violació de l'ús correcte del llenguatge. Només així contribueix a fer que el que és més alt, viscut en la radicalitat pràctica de l'ètica, l'estè-

27. No és exagerat dir que tota la filosofia de Wittgenstein, fins i tot quan no en parla, gira al voltant de la qüestió del sentit de la vida. Vegeu una presentació i una crítica de les seves idees, sobre la base, però, d'una mala assignació del *Tractatus* a l'empirisme lògic de Viena, a: Juan ALFARO, «Ludwig Wittgenstein ante la cuestión del sentido de la vida», *Gregorianum*, núm. 67 / 4 (1986), pp. 693-744.

28. Cf. Oswald SPENGLER, *La decadencia de Occidente: bosquejo de una morfología de la historia universal* (trad. de Manuel G. Morente), Madrid, Espasa-Calpe, 11a ed., 1966.

29. Ludwig WITTGENSTEIN, *Observaciones filosóficas* (trad. d'Alejandro Tomasini Bassols), Mèxic, UNAM, 1997.

tica i la mística personals, continuï il·luminant la foscor cultural de la seva època.³⁰

Aquesta convicció constant en la vida i obra del nostre autor explica el seu rebuig, igualment mantingut tot al llarg de la seva producció, però ara radicalitzat en la segona època, de tota teoria ètica, estètica i religiosa. Callia suprimir tota explicació del valor ètic absolut, del valor estètic que ens permet de contemplar el món a la llum de l'eternitat, i del valor i veritat d'una religió, ja que aquestes tres esferes són en si independents de les paraules amb què els filòsofs en parlen. El centre de la filosofia wittgensteiniana posterior al *Tractatus*, l'ocupa justament el desmentiment radicalitzat de la possibilitat de formular teories filosòfiques sobre els àmbits en què l'ésser humà es juga el sentit de la vida. I la tècnica filosòfica amb què Wittgenstein mateix liquidava ara tot intent d'una filosofia entesa com a teoria, substituïa el concepte de *sistema de proposicions* pel concepte clau de *jocs de llenguatge*, que tenia l'avantatge de mostrar que el llenguatge no necessita una justificació teòrica, ja que qui l'utilitza correctament, o sigui seguint amb competència les regles de la seva gramàtica, no cau en les confusions conceptuals de la vella metafísica. L'única cosa que cal per a sortir de les confusions mentals amb què ens embrolla el mal ús del llenguatge són jocs, jugadors, regles i aplicacions, és a dir una sintaxi. És la praxi o ús de les paraules i expressions, en el context d'un sistema travat d'usos i accions humanes, i no pas la lògica subjacent al llenguatge, el que ens preserva del llenguatge sense-sentit i de la xerrameca fàcil sobre el valor absolut i el transcendent. Guarir el llenguatge de les seves malalties podia contribuir a guarir tota una civilització de la seva manca de cultura veritable a causa de la inflació d'un llenguatge tecnocientífic que revelava, en el fons, la seva incapacitat per a elevar-se cap el que resulta decisiu per a l'ésser humà a través d'una forma de vida ètica, estètica i mística.³¹

Wittgenstein rebutjava, en efecte, el discurs metafísic, perquè pretén dir el que només pot ser mostrat, però estava completament d'acord amb una interpretació metafísica de la vida, que és el que els neopositivistes més intransigents del Cercle de Viena no havien valorat de les seves idees. En

30. Una exposició clarivident de la unitat de fons de tota la producció filosòfica del pensador, malgrat el canvi de mètode en l'anàlisi del llenguatge, és la següent: K. T. FANN, *El concepto de filosofía en Wittgenstein* (trad. de Miguel Ángel Bertrán), Madrid, Tecnos, 1975. Pocs analistes de la filosofia de Wittgenstein van descobrir tan aviat com Fann aquesta unitat de fons.

31. Vegeu una selecció de textos wittgensteinians procedents de totes les èpoques en l'obra ja citada: Ludwig WITGENSTEIN, *Ocasiones filosóficas 1912-1951* (ed. de James C. Klagge i Alfred Nordmann, i trad. d'Ángel García Rodríguez), Madrid, Cátedra, 1997.

aquesta segona època, tanmateix, va radicalitzar fins a tal punt aquella distinció bàsica del *Tractatus* entre el que es pot dir i el que només es pot mostrar, que ja no va intentar d'expressar amb paraules res de més alt que el que els jocs de llenguatge permeten de dir significativament. Només en el jocs lingüístics del testimoni en primera persona, de la manifestació d'un sentiment místic genuí, dels contes que, com els de Tolstoj, evocuen un sentit profund per a la vida i de la poesia —i de la literatura en general— que suggereix i evoca l'esfera del valor absolut ètic i estètic, podia trobar expressió l'esfera indicible del transcendent, que Wittgenstein sempre va cercar de preservar. La civilització que ja no era capaç d'utilitzar aquest camí indirecte, l'únic cridat a substituir el discurs explícit de la metafísica, no podia rebre el nom de *cultura*, ja que estava privada de profunditat. Amb el mètode filosòfic de la segona època, el nostre autor també va cercar d'aïllar en les seves puresa i significació humana, ara de forma encara més radical, el que calia respectar de la vella metafísica d'Occident. La concepció transcendent de la vida ha de restar inaccessible al llenguatge filosòfic: no pot ser ni aclarida, ni justificada, ni defensada, sinó només viscuda en una forma pràctica de vida que descansi en un fonament indicible i que ens impedeixi de caure en l'esclavitud del mite del progrés.³²

L'estiu de 1931, a la residència familiar de Hochreith, Wittgenstein va començar a escriure un llibre amb el títol de *Gramàtica filosòfica*.³³ Llavors ja estava convençut que Waismann, amb qui volia publicar conjuntament un llibre sobre el seu mètode, no aconseguiria expressar correctament els seus nous pensaments. La seva intenció era la de substituir el mètode d'anàlisi de les proposicions del *Tractatus* amb una exposició clara de la gramàtica dels usos efectius del llenguatge, de manera que restés superat el dogmatisme d'aquella primera obra, en la qual la lògica havia esdevingut la condició de possibilitat i alhora el jutge universal del llenguatge significatiu. L'any 1932, aquella primera teoria logicofigural del llenguatge, que tan famós l'havia fet, ja cedia el pas a la *gramàtica*. Els errors tradicionals de la filosofia, dels quals calia alliberar-se amb un mètode filosòfic nou, ja no tenien per base la manca de visió clara de la lògica subjacent al llenguatge, sinó la violació de les regles d'ús de les paraules i les expressions en contextos d'interacció i d'accions humanes determinats. Per això Wittgenstein

32. Vegeu una presentació de l'evolució —en la continuïtat— de les idees de l'autor, que al nostre parer té, però, el defecte de no subratllar prou la importància de l'esfera del transcendent: Anthony KENNY, *Wittgenstein* (trad. d'Alfredo Deaño), Madrid, Alianza, 1995 (3a reimpr.).

33. Ludwig WITGENSTEIN, *Gramàtica filosòfica* (text establert per Rush Rhees; trad. de Luis Felipe Segura), Mèxic, UNAM, 1992.

també va rebutjar els intents de Carnap, expressats en l'article «El llenguatge fisicalista com a llenguatge universal de la ciència», ja que la significativitat del llenguatge no depèn de la seva reducció a la terminologia de la física.³⁴ No és el llenguatge ordinari, amb els seus jocs ordenats per regles, el que origina els problemes filosòfics, sinó que aquests brollen quan ens deixem enganyar per determinades analogies, apliquem regles d'un joc de llenguatge a un altre i comencem a fer preguntes que no tenen solució, com ara «què és el temps?». Llavors cometem un abús de llenguatge. I d'aquests abusos, n'està plena la història de les obres de filosofia.

Durant el curs acadèmic 1932-1933, Wittgenstein va impartir dues sèries de classes sobre filosofia i filosofia de la matemàtica.³⁵ El seu distanciament respecte del programa de Cantor, Frege i Russell de fonamentar la matemàtica en la lògica ja era total. Però, per a ell, la matemàtica tampoc no era una ciència exacta, com pretenia Kant, ni producte d'una intuïció intel·lectual especial, com volien Brouwer i Weyl, sinó que simplement no necessitava cap fonamentació. La lògica no era el fonament de la matemàtica, sinó una part d'aquesta, un simple càlcul, una col·lecció de tècniques sobre la qual no té sentit fer-se preguntes relatives a la veritat, sinó a l'ús. De la mateixa manera, tampoc la filosofia no era res més que un conjunt de tècniques i, en el cas del nostre autor, també la tècnica d'inventar-se jocs de llenguatge per tal que aquestes situacions imaginàries fessin veure clarament com el llenguatge s'utilitza per a una finalitat ben determinada. L'error comès en el *Tractatus*, en canvi, havia consistit a imposar una única forma de llenguatge, l'enunciat assertiu, com a clau d'anàlisi de la totalitat del llenguatge, cosa que els va portar, a ell i a Russell, a caure en l'atzucac de les proposicions atòmiques, de les quals totes les altres eren una derivació. La posició del *segon Wittgenstein* volia ser exactament la contrària: els jocs de llenguatge són la clau per a comprendre la lògica, que és un joc més entre d'altres, però no pas l'únic.

Durant el curs acadèmic següent (1933-1934), Wittgenstein va continuar amb classes sobre els mateixos temes. Però va decidir dictar-les en petits grups d'estudiants, en els quals li era més fàcil d'exposar les noves idees sense tenir la sensació de parlar a un públic simplement curios, o senzilla-

34. L'original és alemany, però la concepció logicofisicalista de la ciència de Carnap es pot consultar a: Rudolf CARNAP, *Fundamentación lógica de la física* (trad. de Néstor Míguez), Esplugues de Llobregat, Orbis, 1986.

35. Sobre les classes de Wittgenstein dels primers anys de la dècada dels anys trenta, es poden consultar, en castellà, els apunts de Moore a: Edward MOORE, «Conferencias de Wittgenstein de 1930-33», dins *La defensa del sentido común y otros ensayos* (trad. de Carlos Solís), Madrid, Taurus, 1972, pp. 293-371.

ment no interessat a fer un camí intel·lectual pel seu compte. La fascinació que Wittgenstein exercia en aquests petits grups de privilegiats triats pel mestre era increïble. Entre els escollits d'aquell curs de 1933 s'hi trobaven Francis Skinner, ment privilegiada per a la matemàtica i amic sentimental de Wittgenstein, Louis Goodstein, H. M. S. Coxeter, Margaret Mastermann i Alice Ambrose.³⁶ Atès que els apunts presos pels alumnes i després micrografiats estaven lligats amb tapes de cartó blau, de seguida van ser coneguts com *El llibre blau*. Aquesta «obra», no directament escrita per Wittgenstein, va fer que el concepte de *joc de llenguatge* i la nova tècnica d'anàlisi del llenguatge per a dissoldre les confusions conceptuals passessin ràpidament a capitalitzar les discussions sobre la nova filosofia de Wittgenstein. El mètode pretenia ser, segons l'autor, exactament la contrapartida als diàlegs socràtics: en comptes de cercar l'essència universal i atemporal dels conceptes, es tractava de mostrar, a partir de l'anàlisi de llurs usos reals, una xarxa de semblances de família, sense que fos possible, però, descobrir-hi una essència comuna a tots ells. Sobretot calia evitar les conclusions generalitzades que no observen les diferències que es mostren en la profunda imbricació de les paraules amb determinades accions de la vida.

L'any 1934, Wittgenstein va planejar traslladar-se a Rússia amb Skinner per dedicar-se a un treball físic. Fania Pascal, professora comunista establerta a Cambridge, els va donar classes de rus a tots dos. Possiblement, el que cercava Wittgenstein amb aquesta idea era seguir un altre cop, com havia intentat fer en l'etapa de mestre rural d'escoles primàries, l'ideal moral de Tolstoj i les conviccions espirituals de Dostojevskij, ara en un medi social de treball que als seus ulls revelava, per sota de la ideologia política comunista que no compartia, una cultura de l'esforç col·lectiu i de la seriositat de la vida que no trobava en la civilització occidental. Durant el curs acadèmic 1934-1935, va dictar a Skinner i a Ambrose el que avui es coneix com a *El llibre marró*, que no conté apunts de classe, sinó que és un inventari de les noves idees. La primera part exposa en línies molt generals el nou mètode d'anàlisi del llenguatge, mentre que la segona l'aplica a setanta-dos casos concrets. L'objectiu constant, però, no rau a formular una teoria, sinó a desempallegar-se dels pensaments que habitualment porten a confusions filosòfiques: els jocs de llenguatge mostren que és errònia la idea d'atribuir imatges mentals a les paraules per a explicar-ne el significat. El llenguatge amb sentit el té en els seus usos correctes i gràcies a ells. Tanmateix, tam-

36. Es poden consultar els continguts d'aquestes classes a: Alice AMBROSE (ed.), *Wittgenstein's Lectures, Cambridge, 1932-1935. From the Notes of Alice Ambrose and Margaret Macdonald*, Chicago, The University of Chicago Press, 1979. No ens consta traducció al català o al castellà.

poc aquest «llibre» havia d'acabar publicat. Wittgenstein temia la comunicació editada de les seves idees, com temia el que sovint li succeïa de fet: que gairebé ningú no l'interpretava adequadament. I la causa d'aquest fet es trobava tant en la novetat dels seus plantejaments com en la manca de sensibilitat cultural per a comprendre una filosofia que, sense dir res del transcendent, hi apuntava constantment.

L'estiu de 1935 va preparar el seu viatge a la Unió Soviètica. Els dubtes sobre el valor del seu treball filosòfic li feien acaronar la idea de posar-hi fi i eliminar també els seus quaderns de notes. El seu rebuig a l'entusiasme de molts intel·lectuals per la nova vida política i social a Rússia l'acostava més a la idea que el famós economista Keynes s'havia fet del marxisme a *Short View of Russia*: com a teoria econòmica, no tenia cap valor, però com a esperit i praxi de país, era una mena de nova religió de profundes conviccions gairebé religioses però sense sobrenatural. El 7 de setembre es va produir el viatge a Leningrad, i després es va dirigir a Moscou. Però tot va acabar en un fracàs, perquè no se li va permetre de residir-hi com a treballador en una granja col·lectiva i, en canvi, conegut com ja era fins i tot a Rússia, se li va oferir una càtedra de filosofia a la Universitat de Kazan i una plaça de professor a la Universitat de Moscou, cosa que el va decebre. Quan dos anys després estava disposat a acceptar la plaça de Moscou, les autoritats russes s'hi van girar en contra per desconfiança envers els alemanys i els austríacs. Ara ja no podia fugir de la decadent cultura de l'Europa occidental que l'ofegava. Però la tardor de 1935 se li va fer encara més evident que tampoc no podia suportar la falsa vida acadèmica que sempre havia menyspreat i que l'obligava a ensenyar filosofia com qui ensenya receptes a altres que ni tan sols l'entenen. Trobava més nodriment per a les seves reflexions filosòfiques en una història de detectius aparentment intranscendent o en un *western* americà que no pas en la xerrameca vàcua dels especialistes en filosofia. Aquests s'embrollen en falsos problemes conceptuals que la nostra percepció comuna del món revela com a sense-sentits. Paral·lelament, s'intensificaven les seves ganes d'estudiar medicina o de treballar manualment. El que va fer, però, va ser retirar-se un altre cop a la seva cabana de Noruega per a continuar treballant sense distraccions ni convencions socials en el seu *Llibre marró*. Mentrestant, la influència sobre Skinner va acabar amb la carrera intel·lectual d'aquest, el qual l'estiu de 1936, seguint cegament els consells del mestre i company sentimental, va començar el seu aprenentatge de mecànic de màquines a la Cambridge Instrument Company. Wittgenstein compartia la idea de Weininger segons la qual l'amor es prova en la distància. Ni Marguerite Respinger ni Francis Skinner ho veien, però, així. Per a Wittgenstein, els sentiments s'havien de posar en relació amb el transcendent; altrament, no valien res, o simplement mostraven la covardia a prendre's la vida seriosament.

En aquest aïllament noruec, Wittgenstein també va dur a terme una reflexió ètica sobre la vida, recollida en bona part en els diaris dels anys trenta *Moviments del pensar*. Per a ell, la qualitat del seu treball filosòfic estava sempre amenaçada per la defallença ètica de la seva persona. L'orgull i la vanitat, contra les quals un Wittgenstein molt conscient de la seva intel·ligència va haver de lluitar tota la vida, podien fer que el seu treball restés en la superfície de les coses i esdevingués un simple engany per al lector. Necessitava, doncs, posar en ordre el seu món interior si volia reelaborar en profunditat el *Llibre marró*. L'instrument que havia de fer llum sobre la qualitat moral de la seva persona era el mateix de sant Agustí: una confessió, entesa com un acte ètic de màxima honestetat envers un mateix, de manera que així resultés transparent com un vidre el que la fama, les classes i la pròpia vanitat i sensualitat tendien a justificar i emmascarar.³⁷ Wittgenstein va passar el Nadal de 1936 amb la seva família a Viena, però la veritable finalitat d'aquesta visita i la del mes de gener de 1937 a Cambridge va ser lliurar a familiars i amics una carta que contenia la confessió meditada en la soledat purificadora del fiord Sogne de Skjölden. Tot i que no conservem l'escrit, és clar que els altres havien de poder contemplar el geni a la veritable llum de les seves misèries morals. El gran Wittgenstein havia de confessar la seva petitesse, per trobar així el coratge ètic adequat i poder acomplir la missió de fer un bon treball en filosofia. Segons informen Fania Pascal³⁸ i Rowland Hutt, Wittgenstein va confessar moltes coses que l'intranquil·litzaven de la seva vida anterior, per exemple haver sentit por a la Primera Guerra Mundial, haver ocultat l'ascendència jueva de la família, haver pegat fortament una nena a l'època de mestre rural i haver-ho negat, etcètera. La confessió de totes les seves fallades morals volia bandejar el seu orgull, que li impedia d'assolir una manera de fer filosofia que fos honesta i decent (*anständig*). O l'arrel del pensament era ètica, o no hi havia pensa-

37. Wittgenstein va practicar la confessió de les pròpies misèries als seus amics i familiars en un sentit molt semblant al de Tolstoj. Un comentarista de la biografia d'aquest famós escriptor rus escriu: «*Pero la tentación continuaba atormentándole. Intentó rezar, pero la oración no conseguía liberar su espíritu. Como último recurso, decidió hacer a alguien una confesión completa, con todos sus particulares y magnitud de la tentación, la cual evidenciaba su propia flaqueza. Quería avergonzarse de sí mismo en lo posible [...]. Pasado el peligro, Tolstoy mencionó rara vez este incidente: pero no lo pasaba por alto a los que le hablaban de sus propias dificultades sexuales, y en una ocasión escribió a un amigo una relación completa del asunto.*» Cf. Prólogo, dins León TOLSTOY, *El diablo* (no consta el traductor ni el nom del comentarista, que per l'estudi crític precedent podria ser Mariano Orta), Barcelona, Juventud, 2a ed., 1984, p. 21.

38. Podem trobar aquest testimoni a: Rush RHEES (comp.), *Recuerdos de Wittgenstein* (trad. de Rafael Vargas), Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1989.

ment digne d'aquest nom. I la covardia era l'enemic principal de la seva concepció de l'ètica com a deure incondicional envers un mateix.³⁹ Després va continuar reclòs a la seva cabana. L'estiu de 1937 el va passar amb la seva família a Viena i amb Skinner a Cambridge, a qui va dictar els primers 188 paràgrafs de l'obra que pòstumament es publicaria com a *Investigacions filosòfiques*.⁴⁰ I el 10 d'agost va tornar a Noruega, on va continuar buscant en ell mateix, tot cercant Déu, la solució del caràcter problemàtic de la vida. Skinner va visitar-lo durant el mes de setembre, desitjant compartir amb ell una mica de sensualitat i intimitat.

Durant els mesos de novembre i desembre de 1937 va escriure la primera part de les *Observacions sobre els fonaments de la matemàtica*.⁴¹ Aplicant el nou mètode filosòfic a les matemàtiques, va rebutjar el logicisme de Frege i de Russell i el platonisme en què descansa: la comparança de les proposicions de la lògica amb constatacions, ja que el resultat d'una prova matemàtica mai no consisteix en una proposició veritablement empírica. El 10 de desembre va deixar la cabana de les seves confessions i del treball intel·lectual, i va marxar cap a Àustria. Durant el viatge va escriure àmplies anotacions sobre la resurrecció del Crist i sobre la seva fe transcendent. Estava convençut que només l'amor pot creure en la resurrecció. Però aquest amor redemptor no és possible si Déu mateix no ens redimeix. L'única cosa que podem fer és confessar la defallença dels nostres pecats. El perdó, en canvi, forma part de la redempció divina. Per la seva banda, el pecat històric del nazisme amenaçava ara l'existència mateixa d'Àustria. A Viena va arribar un Wittgenstein que a penes havia suportat la soledat de Noruega, però que tampoc volia tornar a la universitat de Cambridge.

39. A l'edició electrònica del llegat literari del pensador (*Wittgenstein's Nachlass*, The Bergen Electronic Edition, Oxford, Oxford University Press, 2000) trobem dues entrades, entre moltes d'altres, prou significatives sobre la relació entre vanitat i treball filosòfic: «És essencial allò a què es refereix la vanitat. Actua destructivament només quan es refereix a allò que és més alt» (*Item 107 Band III Philosophische Betrachtungen*, p. 75, anotació de l'1 de setembre de 1929); «Si no estàs disposat a sacrificar el teu treball per alguna cosa encara més alta, no hi haurà cap benedició en ell. Car rep la seva altura perquè tu el col·loques en el lloc correcte en relació amb l'ideal. Per això, la vanitat destrueix el valor del treball» (*Item 183 Tagebuch aus dem Koder Nachlass*, pp. 204-205, anotació del 24 de febrer de 1937). La traducció és nostra.

40. Hi ha versió catalana ben editada: Ludwig WITTGENSTEIN, *Investigacions filosòfiques* (trad. i ed. a cura de Josep Maria Terricabras), Barcelona, Laia, 1983 (reed.: Barcelona, Edicions 62, 1997, col·lecció «Universitària»).

41. Ludwig WITTGENSTEIN, *Observacions sobre los fundamentos de la matemàtica* (ed. de G. H. von Wright, R. Rhees i G. E. M. Anscombe; trad. d'Isidoro Reguera), Madrid, Alianza, 1987.

El 8 de febrer de 1938, Wittgenstein es va allotjar en una casa del seu amic Maurice O'Connor Drury. Es trobava en un estat psicològic depriment. No sabia què havia de fer amb la seva vida i atribuïa aquesta incertesa a la seva poca disponibilitat a admetre la veritat ètica sobre si mateix. Amb Drury va mantenir profundes converses sobre religió i la carrera de psiquiatra que volia seguir el seu amic.⁴² El 12 de març, Hitler va entrar militarment en la seva pàtria i va annexionar Àustria a Alemanya. Les famílies de procedència jueva es van convertir de sobte en jueus alemanys. Wittgenstein es va debatre entre tornar a Viena per donar suport a la seva família o restar a Anglaterra al costat de Skinner. En quedar-se allí de moment per la incertesa i la probable poca eficàcia del viatge, se li va plantejar un altre dilema: esdevenir jueu alemany i perdre la nacionalitat austríaca o fer-se docent britànic i adquirir la nacionalitat d'aquest país. En optar per la segona possibilitat, amb la intenció també de poder ajudar millor la seva família i preparar bé el viatge a Viena, la universitat de Cambridge va reaccionar ràpidament a la seva petició i li va concedir una plaça de professor per al següent trimestre. Així va poder sol·licitar també el passaport britànic. A Àustria, alguns membres de la família Wittgenstein es van esforçar per aconseguir el reconeixement arí per part dels nazis. Paul va aconseguir fugir a Suïssa, però Helene, Hermine i Gretl varen ser detingudes i jutjades; les va alliberar l'orgull, expressat en el judici, de pertànyer a una de les més riques i més ben considerades entre les grans famílies de la burgesia vienesa. L'hivern de 1938-1939, els nazis van investigar el considerable patrimoni en divises de la família. Finalment, amb la transferència d'una bona part d'aquesta riquesa al Banc del Reich, Ludwig i Gretl van aconseguir que les autoritats de Berlín declarassin no aplicables als descendents de Hermann Christian Wittgenstein les lleis de Nuremberg sobre «mestissos».

Lany 1939, Ludwig va reprendre les seves classes de filosofia com a professor de Cambridge. A casa de James Taylor impartia seminaris a una nova generació d'estudiants. Entre ells, Yorick Smythies l'adorava i va restar estretament unit al vienès fins al final de la seva vida. Wittgenstein aconseguia influir poderosament en estudiants que estiguessin disposats a pensar filosòficament sense dedicar-se professionalment a la filosofia. Els apunts de les classes sobre estètica i religió que els alumnes prenen contra la voluntat del mestre, mostren el punt central de la crítica de Wittgenstein a la cultura contemporània: la idolatrització de les ciències de la naturalesa i del

42. Les converses amb Drury són d'un valor que difícilment es pot exagerar, ja que amb ell Wittgenstein va mostrar una confiança inusual a l'hora de parlar de les seves profundes conviccions transcendentals. Vegeu-ne dues memòries força detallades a: Rush RHEES (ed.), *Recollections of Wittgenstein*, Oxford, Oxford University Press, 1984, pp. 76-171.

mètode científic per part de tota una civilització li resultava incompatible amb les esferes superiors de vida i de pensament que descobria en l'estètica i la religió.⁴³ Per *estètica* no entenia Wittgenstein l'homònima disciplina filosòfica, sinó el tractament de les qüestions relatives a l'apreciació de l'art, de manera que, coherentment amb el *Tractatus*, rebutjava que pogués haver-hi una cosa semblant a una estètica científica o a una teoria de l'estètica. Les diferents formes del judici estètic no tenen res en comú que pugui ser reduït a una essència capaç de respondre la pregunta «què és el gaudi estètic?», sinó que estan entrelaçades per usos concrets que mostren semblances de família. No hi ha cap explicació causal possible per a l'art. I per això no el pot entendre una civilització que creu erròniament que l'única explicació possible de les coses és la que es modela sobre l'exemple de les ciències causals. Cap analogia científica no pot donar raó ni de l'art ni de la religió, sinó l'observació de les al·legories que s'hi usen per a desvetllar un sentit transcendent, religiós, estètic i ètic de la vida, que el *Tractatus* ja havia establert taxativament que mai no pot ser dit. La religió no serveix ni per a veure Déu, ni per a provar la seva existència, sinó per a superar-se un mateix, de manera que, després d'haver rebaixat el nostre orgull fins a la pols de la nostra misèria, Déu pugui acostar-se a nosaltres i redimir-nos. Els creients que cerquen provar l'existència de Déu idolatren en el fons l'estil de pensar típic de les ciències de la naturalesa. Per això la civilització europea i americana d'entreguerres era incapaç de suscitar un sentiment religiós veritable en les persones. L'11 de febrer de 1939, Wittgenstein va ser nomenat professor i el 2 de juny va obtenir el passaport britànic. En les seves classes sobre matemàtiques va continuar atacant la idolatrització de les ciències de la naturalesa. L'estudiant americà de Moore, Norman Malcolm, va entrar aviat en el cercle dels amics més personals del vienès naturalitzat anglès. En esclatar la Segona Guerra Mundial, Wittgenstein va haver de restar a Cambridge durant els dos primers anys del conflicte, tot i que volia prendre-hi part per ser útil en algun sentit. L'11 d'octubre de 1941 va morir Francis Skinner de poliomielitis i Wittgenstein es reprotxava a si mateix que li hagués restat infidel en els darrers dos anys de la seva vida, ja que havia covat sentiments semblants envers Keith Kirk, un jove company de feina de Skinner que rebia classes particulars del filòsof sense ni tan sols sospitar els sentiments del professor.

El setembre de 1941, per mediació de John Ryle, Wittgenstein va trobar la possibilitat de treballar en el Guy's Hospital de Londres com a tra-

43. Cf. Ludwig WITTGENSTEIN, *Lecciones y conversaciones sobre estética, psicología y creencia religiosa* (trad. d'Isidoro Reguera), Barcelona, Paidós, 1992.

mita-encàrrecs de la farmàcia. Li resultava impossible fer de professor de filosofia mentre el món havia esclatat en guerra. Però també en aquest servei continuava enyorant l'escalfor humana d'un bon amic. La mort de Skinner li havia trencat el cor, com ja li havia passat amb la mort accidental de Pinent. Amb els Ryle la relació va ser fàcil, i amb Naomi Wilkinson, assistenta de raigs X a l'hospital i neboda de John, va arribar a ser de clara amistat, ja que també a ella li agradava la música. L'estiu de l'any 1942, Wittgenstein va poder mantenir discussions amb Rush Rhees, que esdevindria un dels tres marmessors del seu llegat literari, sobre la psicoanàlisi de Freud. El pensador, sempre incòmode amb les seves idees, insistia que el tipus d'explicacions de l'inconscient que Freud oferia no havia de ser considerat científic, sinó més aviat mitològic, perquè aquí no són d'aplicació suposades lleis causals com les de la natura. Creia, a més a més, que entre el seu mètode de descripció dels jocs de llenguatge i el de Freud hi havia una certa proximitat, ja que cap d'ells oferien una teoria mecànica explicativa, sinó una interpretació del significat. Ara bé, Freud i els seus seguidors corrien el risc de deixar-se enlluernar pel mètode científic i per la inherent tendència a les generalitzacions fàcils. Intel·lectualment, però, durant la Segona Guerra Mundial Wittgenstein es va ocupar sobretot de filosofia de la matemàtica. D'aquest període procedeixen parts importants de les *Observacions sobre els fonaments de la matemàtica*. Ara l'atac contra la lògica matemàtica va assolir tota la seva acrimònia: la lògica matemàtica ja no és de cap manera idèntica amb la matemàtica, ni pot mostrar en què consisteix aquesta, a part del fet que ha deformat totalment els pensaments dels matemàtics i dels filòsofs. Lògica i matemàtica apliquen tècniques diferents i Cantor, Weierstrass i Dedekind no havien aclarit, sinó desfigurat, els conceptes d'infinit, continuïtat i infinitesimal. En matemàtiques, les proves no són res més que exposicions òbvies que produeixen aquella comprensió en què hom és capaç de veure contextos, connexions de conjunt.

Durant el servei voluntari a l'hospital, Wittgenstein també preparava les seves classes a Cambridge, que impartia cada dos caps de setmana. L'amistat que anhelava li va arribar de Roy Fouracre, un jove company de la farmàcia de l'hospital. En ell, igual que en Skinner, va trobar un caliu humà que el tranquil·litzava amb la seva sola presència. També el metge Basil Reeve es va guanyar la confiança i la simpatia de l'autor. La participació d'aquest especialista en un projecte d'investigació sobre el xoc produït per ferides traumàtiques agudes va posar Wittgenstein en contacte amb el Dr. Grant, que n'era el director. El novembre de 1942, Wittgenstein ja formava part de l'equip en qualitat d'assistent de laboratori, que s'havia traslladat a Newcastle. En aquest període, les seves idees sobre la sexualitat, pel que ens assegura Ray Monk, van experimentar un gir: cap a 1943 va aban-

donar la concepció de Weininger segons la qual sexe i fe eren inconciliables i veia en la unió corporal una mena de lliurament religiós. Aviat va deixar d'omplir-lo el projecte de Grant i Reeve, i va començar a enyorar els amics de Cambridge i el seu treball filosòfic. L'amistat amb Reeve fins i tot es va arribar a trencar per les exigències d'atenció desmesurades, cosa habitual en Wittgenstein. El 16 de febrer de 1944 va abandonar la col·laboració en el laboratori per adreçar-se un altre cop a Cambridge i reprendre la investigació filosòfica dels seus quaderns de notes. El setembre de 1943 ja havia proposat a la Cambridge University Press la publicació conjunta del seu nou manuscrit, que esdevindrà la base de les *Investigacions filosòfiques*, i del *Tractatus logico-philosophicus*. Volia que el *Tractatus* i la seva refutació formessin, per dir-ho així, una única peça compacta amb dues cares diferents. L'editorial universitària s'hi va mostrar d'acord, però Wittgenstein no va enllestir mai, a completa satisfacció seva, el primer dels dos textos.

Abans de reincorporar-se a la seva càtedra, va voler passar uns mesos a Swansea, ciutat del País de Gal·les, on podria discutir de filosofia amb Rush Rhees i continuar elaborant el seu llibre en una altra forma d'aïllament. La soledat, però, del *cottage* llogat on vivia en la línia de la costa no va fer que millorés el seu estat depressiu. Per això es va traslladar a viure a casa del predicador metodista el reverend Wynford Morgan, a qui li va expressar un dia que, tot i creure en Déu, entre la fe de tots dos podria haver-hi una diferència infinita. Per a ell era decisiu que la fe religiosa no consistís en l'adhesió a una doctrina, sinó en una actitud vital religiosa. El seu treball filosòfic consistia a revisar el mecanoscrit de les *Investigacions filosòfiques* de 1938, els quaderns de notes i el gran manuscrit de l'època del Guy's Hospital. Per a la tardor volia deixar enllestit el llibre promès a l'editorial universitària de Cambridge. Però durant l'estiu de 1944, a Swansea, els interessos de Wittgenstein es van desplaçar ràpidament i profunda, de manera que va deixar caure el projecte de publicar les seves observacions sobre la matemàtica i es va concentrar preferentment en la filosofia de la psicologia. La concepció que tenia del seu llibre va canviar radicalment. Ara veia clar que les seves reflexions sobre seguir regles en jocs de llenguatge havien de ser la introducció prèvia i necessària a la seva filosofia de la matemàtica. Hi havia una analogia entre la investigació de la matemàtica i la investigació dels conceptes psicològics: en tots dos casos es tractava de seguir regles. La idea fonamental era que la formació de conceptes ja no obeïa a les lleis immutables de la forma lògica, com havia defensat en el *Tractatus*, sinó que estava vinculada a les necessitats reals de la praxi de la vida. Per això es va concentrar en la primera part de les *Investigacions filosòfiques* de 1938, la va engrandir el doble i hi va afegir l'apartat sobre seguir regles, que actualment abasta els paràgrafs 189-242, així com l'apartat del llenguatge

privat dels actuals paràgrafs 243-421. El llibre promès, però, tampoc no va quedar enllestit en una forma que el satisfés plenament, ja que no considerava madura la part dedicada a la filosofia de la matemàtica.

L'octubre de 1944, Wittgenstein va tornar a Cambridge per complir amb l'obligació de continuar les classes de la seva càtedra. Se sentia decebut per no haver enllestit el llibre. Russell també hi havia retornat després d'haver passat sis anys als Estats Units, i no entenia res del nou mètode filosòfic del deixeble admirat a l'època del *Tractatus*, fins i tot el menyspreava. La trobada entre tots dos durant la tardor va estar marcada, doncs, per la fredor. Moore, d'altra banda, ja no se sentia amb forces per a discutir filosòficament amb el geni. El rigorisme de Wittgenstein tampoc era capaç d'entendre que la salut de Moore era delicada: segons ell, un filòsof havia de continuar pensant encara que això li costés la vida. El professor americà Norman Malcolm va cultivar amb ell per carta l'amistat iniciada a Cambridge. Durant el darrer any de guerra, Wittgenstein lluitava contra l'estupidesa i la superficialitat ambiental i intel·lectual, i considerava Rhees com un dels seus pocs aliats en aquesta campanya. Els seus estudiants, en canvi, li provocaven una profunda insatisfacció. A les classes va continuar repensant els problemes filosòfics dels conceptes psicològics dels quals s'havia ocupat durant l'estiu a Swansea. El centre del seu interès era «mostrar a la mosca com sortir de l'ampolla», o sigui desfer les confusions provocades per la idea que aquells conceptes s'expliquen en virtut de processos mentals, en comptes d'observar com de fet s'usen significativament. Calia combatre la confusió originada per un mal ús del llenguatge. Les vacances de Nadal les va passar a Swansea, on va poder avançar tant en el seu treball que en retornar a Cambridge creia poder publicar el llibre. De fet, la versió final del pròleg està datada a «Cambridge, gener de 1945». Contemplava aquest escrit com el producte final de setze anys de treball, o sigui des que havia tornat a Cambridge el 1929. El cas, però, és que no va lliurar el text a l'editorial, sinó que va continuar treballant-hi per investigar encara més els conceptes psicològics sobre la base dels manuscrits que havia escrit des de 1931.⁴⁴ Aquesta feina de reelaboració el va ocupar fins a la Pasqua de 1945, però no va ser fins a l'estiu, concretament durant el mes d'agost, que es va sentir disposat a dictar els seus resultats a Cambridge perquè fossin mecanografiats. Tanmateix, el mecanoscrit tampoc no el va satisfer com a redacció final i, a més, volia incorporar-hi, revisat, el mecanoscrit de l'època de Swansea. Tot plegat revela la constant insatisfacció, portada gairebé a l'obsessió, que li

44. Vegeu-ne una mostra, base de la *Gramàtica filosòfica*, a *The Bergen Electronic Edition*, ítem 213 Sog. «Big Typescript».

produïen els seus propis escrits, mai prou bons per a una cultura que ja no sabia llegir entre línies.

De fet, durant aquest període de final de guerra el va afligir la foscor del moment històric. Les imatges dels horrors del conflicte colpiren l'opinió pública. La capitulació d'Alemanya el 7 de maig de 1945 no li va fer covar noves esperances sobre Europa; al contrari, va escriure a Malcolm que la pau aconseguida només era un armistici. La postguerra li semblava fosca i plena d'escombraries. L'optimisme de la victòria i de la reconstrucció no li amagava pas que els discursos generals sobre el valor de la vida i la felicitat humana no eren res més que xerrameca acadèmica insulsa. Les seves expectatives sobre el futur d'Europa li feien témer que aviat es produiria un nou conflicte armat encara més terrible i culturalment gris. Una espècie de visió apocalíptica de la fi de la humanitat es barrejava en el seu interior amb una forta aversió contra el poder creixent de la ciència. Feia responsable aquest poder tant de la tendència dels filòsofs a cercar generalitzacions en totes les qüestions com de la fabricació de la bomba atòmica. La societat, tal com ell la veia, idolatrava cegament el progrés tècnic i científic, mentre que la seva pròpia obra filosòfica s'havia adreçat, des del començament dels anys trenta, justament contra l'ídoi de la ciència i la corresponent mentalitat general que tornava les persones incapaces de mirar més amunt. Personalment, ell es va allunyar de Cambridge per refugiar-se un altre cop, a l'estiu, en la soledat de Swansea. Llavors ja havia decidit posar fi a la seva carrera professional i dimitir de la càtedra, perquè li repugnava el fals ambient intel·lectual de Cambridge. D'altra banda, ara trobava que el seu llibre no solament no era tan bo com havia de ser-ho, sinó que fins i tot ja no podria millorar-lo mai. A més a més, creia que la gent de l'època l'interpretaria malament, especialment els filòsofs acadèmics: el moment no estava madur per a les seves idees, sobretot les que no es deixen dir perquè apunten al valor absolut i a la contemplació del món a la llum de l'eternitat. Per això no el va publicar mai, i van ser els marmessors del seu llegat literari els que l'any 1953 li van donar la forma que ara es coneix com a *Investigacions filosòfiques*, recollint textos des de 1931 fins a 1945. Al maig de 1946, l'economista Piero Sraffa va decidir que li mancava energia i temps per continuar les discussions setmanals amb l'amic Wittgenstein. També aquest va ser un cop difícil de pair. Al cap i a la fi, Sraffa l'havia ajudat, igual que Ramsey, a reconèixer el dogmatisme del *Tractatus* i Wittgenstein havia valorat molt la seva crítica sense miraments.

Les entrades dels quaderns de notes de la postguerra abunden en el pesimismo cultural de Wittgenstein. Per a ell, són la ciència i la indústria les qui decideixen les guerres. I aquesta civilització que només confia en el mite del progrés científic portarà el final de la humanitat, justament per haver

substituït l'esperit per la màquina i haver-se allunyat de Déu. Per això practicava l'anomenada *segona filosofia* exactament amb la mateixa intenció de la primera, la del *Tractatus*: combatre una forma de pensar que acabaria conduint la humanitat al desastre apocalíptic. Ara bé, aquesta filosofia no oferia, per pròpia convicció, l'alternativa d'una teoria millor, sinó que calia cercar la solució dels problemes de la cultura contemporània, igual que a l'època del *Tractatus*, en una forma existencial de vida, en una transformació espiritual de les persones. La fredor de la teoria només pot ser superada amb la passió de la fe religiosa. Però també a ell, en tant que persona que s'imposava l'ideal de vida que havia de ser el remei de la cultura, li costava de pregar i tenir una fe coherent de la qual se seguissin conseqüències ètiques pràctiques, i mostrar un amor fidel, coratjós i capaç d'expressar afecte desinteressat als altres. El 1946 es va enamorar de Ben Richard, un estudiant de medicina a Cambridge. Però les seves anotacions permeten de suposar que aquesta vegada sí que va aprendre a reconèixer que l'amor autèntic implica posar-se en el lloc dels sentiments i del sofriment personal de l'altre.

El 30 de setembre va tornar de Swansea amb la ferma decisió de renunciar a la càtedra. El 26 d'octubre va protagonitzar una confrontació, que ha esdevingut famosa, amb Karl Popper durant una sessió del Moral Science Club. Popper hi va fer una exposició titulada «Hi ha problemes filosòfics?», que pretenia impugnar la convicció de Wittgenstein en contra. Segons la llegenda, la provocació va encendre els ànims de Wittgenstein, qui, amb un atidor de la llar de foc a la mà, hauria comminat Popper a indicar-ne tan sols un, d'aquests problemes. Un creuament de paraules pujades de to hauria acabat amb un cop de porta de Wittgenstein.⁴⁵ Les posicions de Wittgenstein sovint eren radicals. Sobre el tipus d'estudi acadèmic de la filosofia a Oxford, basat en el coneixement obligatori de les grans obres del passat, opinava que era un desert filosòfic i hi oposava la seva manera ahistòrica, terapèutica i existencial de pensar. Amb alguns amics propers, practicava aquest estil d'enfocar les qüestions filosòfiques de forma intensa i elitista. Elizabeth Anscombe, per exemple, va gaudir del privilegi de ser rebuda per Wittgenstein en privat, juntament amb W. A. Hijab, un cop a la setmana des d'Oxford, durant el curs 1946-1947, per afrontar junts problemes de filosofia de la religió. I amb Georg Kreisel, estudiant de matemàtiques del Trinity College, Wittgenstein es va sentir estimulat a oferir durant el mateix curs sessions regulars de filosofia de la matemàtica, a més dels se-

45. Vegeu un intent de reconstrucció crítica d'aquest episodi a: David J. EDMONDS – John A. EIDINOW, *El atizador de Wittgenstein. Una jugada incompleta* (trad. de Maria Rosa Ruíz-Falcó), Barcelona, Península, 2001.

minaris setmanals sobre filosofia de la psicologia. En aquest darrer camp, la preocupació que fonamentalment el guiava era bandejar la concepció de la psicologia com a ciència dels fenòmens mentals. Trobava problemàtic el concepte de «fenomen mental»: l'observació, per introspecció, dels suposats fenòmens mentals personals —els dels altres no ens són cognoscibles— els modifica i en crea de nous. La boira d'aquesta confusió només la pot dissipar la investigació conceptual, o sigui l'anàlisi de l'ús real de les paraules que els filòsofs utilitzen per a justificar suposats fenòmens mentals: «voluntat», «intenció», «esperança», «temor», etcètera.⁴⁶ En el Moral Science Club, Wittgenstein mateix va parlar del seu mètode de fer filosofia: tot i començar amb un concepte considerat típic d'un fenomen mental, com ara tenir pensaments, passava tot seguit a comentar com empren significativament les paraules que hi entrenen en joc, per exemple «pensar». Però aquesta anàlisi no constituïa una finalitat en ella mateixa, sinó que apuntava a eliminar la mirada confusa que projectem sobre les nostres qüestions vitals i conceptuals.

L'estiu de 1947 va prendre la decisió definitiva de renunciar a la seva carrera de professor universitari. Va comunicar a Georg Henrik von Wright, un dels tres marmessors del seu llegat literari, que el veia amb bons ulls com a successor a la càtedra.⁴⁷ En acabar el darrer trimestre del curs, es va retirar un altre cop a Swansea, on Ben Richards va passar amb ell dues setmanes. Després se'n va anar a visitar Drury a Dublín, on aquest ja treballava com a psiquiatre. A finals d'agost va tornar a Cambridge, sense saber si s'aïllaria a Noruega o a Irlanda per poder acabar el seu llibre. Primer, però, va passar un mes a Viena, d'on va tornar completament horroritzat per la situació depriment provocada per la postguerra i per l'ocupació dels russos que hi havia trobat. En tornar a Cambridge va presentar la dimissió i després va marxar a Irlanda, fugint de l'ambient de Cambridge, de les classes, dels anglesos i dels turments interiors de ser a prop de l'escimat. La soledat, però, en una

46. Es poden consultar apunts de les classes de Wittgenstein sobre filosofia de la psicologia a: Ludwig WITTGENSTEIN, *Lecciones sobre filosofía moderna de la psicología* (segons apunts de P. T. Geach, K. J. Schah i A. C. Jackson; ed. de P. T. Geach; trad. d'Isidoro Reguera i Antoni Alonso), Madrid, Alianza, 2004. Vegeu també: *Observaciones sobre la filosofía de la psicología* (ed. de G. E. M. Anscombe i G. H. von Wright; trad. de Luis Felipe Segura), Mèxic, UNAM, 1997; *Últimos escritos sobre filosofía de la psicología* (ed. de G. H. von Wright i Heikki Nyman; trad. de Luis Manuel Valdés Villanueva), Madrid, Tecnos, 1996.

47. Von Wright ens ha deixat una semblança interessant de Wittgenstein, car ha sabut expressar aspectes importants tant de la seva biografia com de la seva forma de fer filosofia: Georg Henrik VON WRIGHT, «Esbozo biográfico», dins Norman MALCOLM, *Ludwig Wittgenstein* (trad. de Mario García Aldonate), Madrid, Mondadori, 1990, pp. 11-31.

casa de pagès de Red Cross, poble del comtat de Wicklow, va anar acompanyada d'un estat de nerviosisme, preocupació i depressió aguda que li impedia treballar en el seu llibre. Es va traslladar a Rosro, en la línia de mar del port de Killary, per viure en una cabana a Connemara. L'estiu de 1948, Ben Richard va passar amb ell unes setmanes. El seu estat psíquic va millorar i va poder tornar a treballar. Se sentia atret sobretot pel tema de veure aspectes. Creia que l'ésser humà només pot ser receptiu als aspectes sota els quals veiem les coses, igual que a l'humor, la música, la poesia, la pintura..., si la cultura ambiental el prepara, tot educant-lo per a reaccionar d'una determinada manera. La cultura és una forma de vida en el si de la qual poden sobreviure les dimensions veritablement més importants per a la humanitat. Un objecte pot ser vist a la llum de dos aspectes diferents restant el mateix objecte. De la mateixa manera, un canvi de cultura fa que les coses del món siguin vistes de maneres completament diferents. Tampoc la filosofia, tal com Wittgenstein l'entenia, no canviava les coses en si, sinó la nostra manera de mirar-les, l'aspecte que guia la nostra atenció i la nostra acció respecte d'elles. Eliminant les confusions filosòfiques i la banalitat de la cultura del progrés científic, la filosofia ens ensenya a canviar completament l'aspecte del món, ja que la forma de mirar està determinada per una cultura, per tota una educació. Wittgenstein mateix havia estat educat en la tradició cultural de la literatura, l'art i la música austriacoalemanya del segle XIX, que li havien permès de mirar el món a la llum d'«allò que és més alt», com expressa en el *Tractatus*. Aquest món, però, ja havia mort definitivament durant la seva joventut, i per això tota la seva biografia i tota la seva obra traspuen la sensació d'una profunda soledat cultural. No resulta, doncs, agosarat afirmar que l'aïllament i el silenci que manta vegada va cercar a la cabana de Noruega i en altres indrets fossin també una forma de mantenir viva i efectiva en el seu interior la cultura en què estaven clavades les seves arrels.

4. QUARTA ÈPOCA (1948-1951): PREPARANT LES INVESTIGACIONS FILOSÒFIQUES

Tanmateix, l'agost de 1948 va abandonar per insuportable l'aïllament de Connemara. Tot seguit va visitar Drury a Dublín, Richard a Uxbridge i la seva germana Hermine, greument malalta de càncer, a Viena, i després va passar unes setmanes a Cambridge dictant la segona part de les *Observacions sobre filosofia de la psicologia*. L'hivern el va passar a l'hotel Ross de Dublín, on va poder veure's gairebé diàriament amb Drury per mantenir converses, predominantment sobre religió, i treballar intensament. D'aquesta

època procedeix l'obra editada amb el títol de *Darrers escrits sobre filosofia de la psicologia*, en la qual combat les confusions infructuoses que s'originen quan, en relació amb conceptes psicològics com ara «por», «esperança», «fe», «pensar», «veure», etcètera, no se'n té en compte la pluralitat i complexitat d'usos i s'aspira precipitadament a generalitzacions filosòfiques. Wittgenstein volia subratllar la pluralitat irreductible de la vida i bandejar tota teoria que reduís els fets a un esquema unilateral. En el mes de desembre el va visitar Elizabeth Anscombe, i Rush Rhees va passar les vacances de Nadal amb ell. Llavors ja havia decidit que tots dos fossin els marmessors del seu llegat literari.⁴⁸ Amb ells va comentar les anotacions dels darrers dos mesos i la intenció de reelaborar les *Investigacions filosòfiques* utilitzant aquest material i els altres mecanoscrits més antics.

Al començament de 1949, Wittgenstein estava convençut que no viuria gaire temps. En el mes d'abril va visitar Hermine al seu llit de mort. El 16 de maig va tornar a Dublín, on un professor de medicina del Trinity College li va diagnosticar anèmia. Norman Malcolm l'havia invitat insistentment a passar una temporada amb ell a Ithaca, als Estats Units. El 21 de juliol s'hi va embarcar i va deixar el projecte del seu llibre inacabat sobre la base de tres mecanoscrits diferents dictats per ell mateix. Però fins dos dies abans de la seva mort va continuar escrivint anotacions en quaderns que han estat publicats amb el títol de *Sobre la certesa*.⁴⁹ En companyia dels Malcolm, Wittgenstein va poder conèixer filòsofs de la universitat de Cornell i mantenir amb ells discussions sobre diferents temes: Max Black, Willis Doney, John Nelson i Oets Bouwsma.⁵⁰ En la ment de Wittgenstein, les converses personals amb Malcolm havien de tenir per objecte donar a conèixer a aquest filòsof les dues parts de les *Investigacions filosòfiques* que Wittgenstein s'ha-

48. Anscombe va escriure el 1959 un dels comentaris al *Tractatus* que més polèmica ha suscitat, perquè no sembla valorar adequadament la dimensió metafísica de la filosofia del *Tractatus*. Cf. G. E. M. ANSCOMBE, *Introducción al Tractatus de Wittgenstein* (trad. de Marcelo Pérez Rivas), Buenos Aires, El Ateneo, 1977.

49. Al nostre parer, aquesta obra resulta indispensable per a entendre les *Investigacions filosòfiques*, i de fet s'hauria de llegir abans d'aquestes. Vegeu: Ludwig WITTGENSTEIN, *Sobre la certesa* (comp. de G. E. M. Anscombe i G. H. von Wright; trad. de Josep Lluís Prades i Vicent Raga), Barcelona, Gedisa, 1997, 3a reimpr., edició bilingüe alemany-castellà.

50. La relació amb Bouwsma va ser de molta proximitat i empatia, ja que aquest filòsof es mostrava molt receptiu a la manera de fer filosofia de Wittgenstein i l'admirava personalment. Vegeu el testimoni d'aquestes converses, molt ben editat i comentat, a: Ludwig WITTGENSTEIN – Oets Kolk BOUWSMA, *Últimas conversaciones* (trad. i ed. castellana de Miguel Ángel Quintana Paz), Salamanca, Sígueme, 2a ed., 1986. N'oferim una interpretació a: Joan ORDÍ, «Entender a Wittgenstein: posibilidad real», *Éndoxa: series filosóficas*, núm. 20 (2005), pp. 943-954.

via emportat a Ithaca, però Malcolm es va estimar més discutir algun problema filosòfic.⁵¹ Es van ocupar, doncs, dels articles de Moore «Prova d'un món exterior» i «Defensa del sentit comú».⁵² La crítica de Wittgenstein a Moore partia de la convicció que una expressió és correcta només si ens podem imaginar situacions en les quals es pugui aplicar significativament. Raonaments d'aquest tipus són els que, a més a més, anava escrivint en els quaderns editats a *Sobre la certesa*: hi ha determinats enunciats o judicis que pertanyen al nostre sistema de referència social i cultural, i per això no poden ser objecte de dubtes raonables. Paral·lelament, la seva salut va empitjorar momentàniament i va ser examinat a l'hospital de Cornell. No se li va diagnosticar res de seriós i va poder retornar, recuperat, a Londres. Però el 9 de novembre va arribar a Cambridge i es va sentir malament un altre cop. Aquí, el 25 de novembre, el Dr. Bevan li va comunicar que patia un càncer de pròstata. El 24 de desembre es trobava amb la seva família a Viena, on va ser ben alimentat i cuidat. El mes de gener de 1950 es va ocupar de la teoria dels colors de Goethe i va escriure els pensaments coneguts avui com la part II de les *Observacions sobre els colors*.⁵³ L'11 de febrer va morir Hermine Ludwig, en canvi, es trobava millor i va poder discutir dos o tres cops per setmana amb Elisabeth Anscombe, que era a Viena per a perfeccionar l'alemany i havia conegut el filòsof Paul Feyerabend, membre del Cercle de Kraft. Wittgenstein va prendre part en una sessió d'aquest grup i va continuar treballant en el manuscrit *Sobre la certesa*, establint la idea que a la lògica pertany tot el que un joc de llenguatge descriu.

El 23 de març de 1950 va marxar cap a Londres per passar-hi una setmana amb Rush Rhees. El 4 d'abril es trobava a la casa de Von Wright a Cambridge i es va sentir un altre cop força feble i cansat. Va elaborar la part III d'*Observacions sobre els colors*. El 25 d'abril va marxar a casa d'Anscombe, a Oxford, on va romandre tot l'estiu. En aquesta casa es va relacionar amb Barry Pink, un estudiant de l'Escola Superior d'Arts, que li va preguntar un dia si el seu treball i la seva existència com a filòsof tenien res a veure amb la seva homosexualitat, com si haguessin estat un mitjà per ocultar-la.

51. Vegeu el testimoni de Malcolm sobre Wittgenstein en l'obra ja citada: Norman MALCOLM, *Ludwig Wittgenstein* (trad. de Mario García Aldonate), Madrid, Mondadori, 1990, pp. 33-101. Les cartes de Wittgenstein a Malcolm (57 cartes) es troben a la part final (pp. 104-160).

52. Recollits a: George Edward MOORE, *Defensa del sentido común y otros ensayos* (trad. de Carlos Solís), Madrid, Taurus, 1972.

53. La teoria de Wittgenstein sobre els colors ha estat editada a: Ludwig WITTGENSTEIN, *Observaciones sobre los colores* (trad. d'Alejandro Tomasini Bassols), Barcelona/Mèxic, Paidós/UNAM, 1994.

Wittgenstein li va respondre que certament no. En les seves anotacions valora com a dolents els símils de Shakespeare i mostra el seu rebuig de la cultura anglesa. Només el convenia Charles Dickens, pel seu bon gust per l'art universal, en el sentit tolstojà que l'art ha de servir per a la col·lectivitat i ha de defensar les virtuts cristianes. De fet, considerava l'obra de Tolstoj *Què és art?* com una de les grans obres que havien estat escrites per amor a Déu. Respectava molt que alguns dels seus millors alumnes s'haguessin convertit al catolicisme, com Anscombe i Smythies, però no se sentia capaç de creure tot el que ells creien. Li molestava especialment la convicció catòlica segons la qual la ment humana pot provar l'existència de Déu. Pensava, al contrari, que era tota una educació, en tant que configura la vida de les persones, la que fa que hom arribi a estar-ne persuadit. A més, opinava que és la vida mateixa, a través de la duresa de les experiències que fem amb ella, la que ens pot forçar el concepte de Déu. És la praxi humanament significativa, i no pas les paraules que la teologia intenta dir sense saber-les expressar, la que dona sentit a aquestes.

Wittgenstein volia reconciliar-se amb Déu en la fase final de la seva vida. A la tardor va preguntar a Anscombe si coneixia un sacerdot no filòsof, o sigui, algú que hagués experimentat personalment el sentit transcendent de la vida. Un dominicà, el pare Conrad, havia acompanyat Smythies en la seva conversió al catolicisme. Wittgenstein, però, el devia trobar massa fixat en determinats dogmes de l'Església catòlica en els quals ell no podia creure, ja que no hi veia la manera de treure'n implicacions ètiques per a la vida. En el mes de setembre encara va poder viatjar amb Ben Richard a la cabana de Noruega, a la vora del fiord Sogne. El fred i la bronquitis de l'amic, però, els van obligar a traslladar-se a la casa de pagès de la Sra. Anna Rebnis. Hi van discutir els *Fonaments de les matemàtiques* de Frege i, en tornar a Anglaterra, Wittgenstein planejava retirar-se definitivament en aquesta cabana a treballar filosòficament un altre cop. Però aviat el seu precari estat de salut va empitjorar i va haver de passar el Nadal a casa del Dr. Bevan. En el mes de gener de 1951, va necessitar atenció mèdica permanent amb tractament d'hormones i raigs X. No volia morir en un hospital anglès; per això el Dr. Bevan li va oferir la seva casa. Al començament de febrer va acceptar la proposta. Ara desitjava que aquesta fase final de la seva vida entre els fets del món fos el més curta possible. Ell i la Sra. Bevan es van fer amics. Part del dia, l'havia de passar al llit. A finals de febrer, els tractaments mèdics ja eren inútils. Durant els darrers dos mesos va escriure més de la meitat de les anotacions dels darrers apunts filosòfics de la seva vida, coneguts, com hem dit, amb el títol de *Sobre la certesa*, els quals subratllen amb claredat que no té sentit dubtar de tot, ja que és en la praxi vital o corrent de la vida on es troba realment el context que marca de què es pot dubtar amb sentit.

La possibilitat de posar fi al dubte escèptic, que era la intenció de Moore, no prové de cap teoria, sinó de la praxi del llenguatge amb sentit.

El 28 d'abril de 1951, la Sra. Bevan el va vetllar tota la nit. En comunicar-li que els seus amics d'Anglaterra més propers arribarien l'endemà, Wittgenstein li va encarregar que els comunicés que havia tingut una vida meravellosa. El sentit d'aquesta expressió no resulta comprensible si hom no té en compte l'orientació transcendent de la vida pràctica que ell va cercar sempre. Al dia següent, quan ja havia perdut la consciència, es trobaven al voltant del seu llit Richard, Anscombe, Smythies, Drury i el pare Conrad, qui va pronunciar les darreres pregàries. El 30 d'abril, va ser enterrat, pel ritu catòlic romà, en el cementiri de St. Giles Church de Cambridge. Aquesta intervenció de l'Església catòlica es va deure al fet que Drury va recordar que un dia Wittgenstein li havia expressat l'esperança que els seus amics catòlics pregarien per ell. La decisió coincidia, però, amb el profund sentit misticotranscendent que Wittgenstein havia volgut donar a la seva vida i per a preservar el qual de la xerrameca insulsa d'una cultura decadent havia fet justament filosofia del llenguatge.

5. CONCLUSIÓ

Si es vol, la vida de Wittgenstein és el testimoni d'un misticisme apofànic, però tan suficientment explícit en diaris, cartes, relacions personals i confessions, que negar la seva existència i el paper de clau d'interpretació de la finalitat de la seva obra suposaria faltar a l'evidència. «Allò que és més alt» que el *Tractatus* establia com una impossibilitat per al llenguatge: «Les proposicions no poden expressar res de més alt» (6.42b), havia estat, en el fons, la possibilitat de dur una vida amb sentit en aquest món i el corrent subterrani que alimentava la seva crítica de la cultura decadent d'Europa i d'Amèrica. Si la cultura ha d'estar al servei de l'home, potser la millor crítica que se li pot fer és el desmentiment que només estem fets per a relacionar-nos amb les contingències atzaroses o legaliformes d'aquest món i la seva manipulació tecnocientífica.

SELECCIÓ DE TEXTOS

El lector pot completar la biografia anterior amb la lectura d'un quants textos escollits de l'immens llegat de Wittgenstein, ordenats cronològicament. No els oferim per suplir la confrontació més completa amb els seus temes filosòfics, sinó per aportar —diguem-ho així— un inici de fonamentació textual de la tesi que hem defensat en el resum biogràfic: que ni la vida ni l'obra d'aquest pensador no es poden comprendre cabalment si no les referim a l'horitzó transcendent sobre el qual projectava el sentit de la seva aventura humana. Totes les traduccions són nostres.

[1914-1916] Els *Diaris secrets 1914-1916*⁵⁴ contenen confessions molt honestes de les conviccions més profundes de Wittgenstein. En seleccionem les següents entrades:

Una sola cosa és necessària: poder contemplar tot el que a un li passa. RECOLLIR-SE! Que Déu m'ajudi! (25 d'agost de 1914)

Si ara tot s'hagués d'acabar per a mi, tant de bo que tingui una bona mort, sense desmerèixer de mi mateix. Tant de bo que no em perdi a mi mateix. (13 de setembre de 1914)

Sóc certament lliure gràcies a l'Esperit, però l'Esperit m'ha abandonat! (21 de setembre de 1914)

54. Ludwig WITTGENSTEIN, *Geheime Tagebücher 1914-1916* (herausgegeben und kommentiert von Wilhelm Baum, Vorwort von Hans Albert), Wien: Turia & Kant 1991; versió castellana: *Diarios secretos* (ed. de Wilhelm Baum, trad. d'Andrés Sánchez Pascual, *Cuadernos de guerra* d'Isidoro Reguera), edició bilingüe alemany-castellà, Madrid, Alianza, «Ensayo», 68, 1998; 1a edició a «Alianza Universidad»: 1991.

Que l'Esperit em doni força! (28 de setembre de 1914)

Faci's la teva voluntat. (30 de setembre de 1914)

Déu és amb mi! (12 d'octubre de 1914)

Només no oblidar-se de Déu. (2 de desembre de 1914)

Certament, el cristianisme és l'únic camí *segur* cap a la felicitat. I què, però, si hom menyspreés aquesta felicitat?! No podria ser millor enfonsar-se, infeliç, en una lluita desesperançada contra el món exterior? Però una vida així està mancada de sentit. Ara bé, per què no dur una vida mancada de sentit? És això indigne? Com lliga això amb el punt de vista estrictament solipsista? Però, què puc fer jo per no perdre la meua vida? Haig de ser conscient sempre d'ell —sempre de l'Esperit. (8 de desembre de 1914)

Encara no encerto a complir amb el meu deure simplement perquè és el meu deure, ni a reservar tota la meua persona per la vida espiritual. [...] Com haig de viure, doncs, per reeixir a cada moment? Viure en allò que és bo i bell, fins que la vida s'acabi per ella mateixa. (7 d'octubre de 1914)

Que Déu em faci millor! Llavors també estaré més alegre. (20 d'abril de 1916)

Només Déu necessita l'home. (30 d'abril de 1916)

Potser la proximitat de la mort em porti la llum de la vida. Que Déu m'il·lumini! Sóc un cuc, però per obra de Déu esdevinc persona. Que Déu m'assisteixi. Amén. (4 de maig de 1916)

Viu en la pau interior! Com arribes, però, a la pau interior? **NOMÉS** en la mesura en què duc una vida agradable a Déu! *Només* així és possible suportar la vida. (6 de maig de 1916)

«Tot ho comprèn el cor creient.» (8 de maig de 1916)

Només la mort dóna a la vida la seva significació. (9 de maig de 1916)

En el perill, Ell [Déu] no m'abandonarà!! (10 de maig de 1916)

[1915-1916] Durant la seva experiència militar a la Primera Guerra Mundial, Wittgenstein escrivia els *Diaris secrets* de forma paral·lela a les

anotacions que mostren el seu progrés filosòfic vers el *Tractatus*. Aquests *Diaris filosòfics 1914-1916*⁵⁵ també contenen alguna reflexió més «transcendental». El tercer text que reproduïm és, al respecte, una pàgina preciosa:

L'impuls vers allò que és místic prové de la insatisfacció dels nostres desigs per la ciència. *Sentim* que, fins i tot un cop resoltes totes les *possibles* qüestions científiques, *el nostre problema encara no ha estat tocat ni de bon tros*. Òbviament, llavors ja no resta cap altra qüestió; i justament això és la resposta. (25 de maig de 1915)

«Però, no podria haver-hi quelcom que no es deixés expressar a través d'una *proposició* (i tampoc no hi ha cap objecte)?» Llavors això justament ja no es deixaria expressar a través del *llenguatge*; i nosaltres ja no podem *preguntar* per això.

Què si hi ha quelcom fora dels *fets*? Que les nostres proposicions no són capaces d'expressar? Però tenim certament, per exemple, les *coses*, i *no sentim de cap manera el desig* d'expressar-les en proposicions.

Allò que no es deixa expressar, no ho expressem. I com volem *preguntar* si es deixa expressar ALLÒ que no es deixa EXPRESSAR?

No hi ha cap àmbit fora dels fets? (27 de maig de 1915)

Què sé sobre Déu i la finalitat de la vida?

Sé que aquest món existeix.

Que estic situat en ell com el meu ull en el seu camp visual.

Que hi ha en ell quelcom de problemàtic que anomenem el seu sentir.

Que aquest sentit no radica en ell, sinó fora d'ell.

Que la vida és el món. [cf. TLP 5.621]

Que la meua voluntat penetra el món.

Que la meua voluntat és bona o dolenta.

Que, per tant, bé i mal estan connectats d'alguna manera amb el sentit de la vida.

El sentit de la vida, o sigui, el sentit del món, podem anomenar-lo Déu.

I connectar amb això la comparança de Déu com un Pare.

La pregària és pensar en el sentit de la vida.

No puc dirigir els esdeveniments del món d'acord amb la meua voluntat, sinó que sóc totalment impotent.

55. Ludwig WITGENSTEIN, *Notebooks 1914-1916* (edited by G. H. von Wright and G. E. M. Anscombe with an English translation by G. E. M. Anscombe, Index prepared by E. D. Klemke), Oxford: Basil Blackwell 1961, 1979, edició bilingüe alemany-anglès, text alemany idèntic al dels «Schriften I»; versió castellana: *Diario filosòfic (1914-1916)* (trad. de Jacobo Muñoz i Isidoro Reguera), Barcelona, Ariel, 1982.

Només puc fer-me independent del món —i, per tant, en un cert sentit ranmateix dominar-lo— en la mesura en què renuncio a influir en els esdeveniments. (11 de juny de 1916)

Però, es pot viure de tal manera que la vida deixi de ser problemàtica? Que es *visqui* en allò que és etern i no en el temps? (6 de juliol de 1916)

Creure en un Déu vol dir comprendre la qüestió del sentit de la vida.
Creure en un Déu vol dir veure que amb els fets del món no n'hi ha prou.
Creure en un Déu vol dir que la vida té un sentit.
Sóc feliç o desgraciat: això és tot. Es pot dir: no existeix el bé i el mal.
Qui és feliç no ha de tenir cap por. Ni tan sols de la mort.
La por a la mort és el millor signe d'una vida falsa, val a dir, dolenta.
Per suposat que és correcte dir: la consciència és la veu de Déu.
Viu feliç! (8 de juliol de 1916)

[1917] En carta a Paul Engelmann de l'any 1917, Wittgenstein afirma la unió entre l'ideal d'autosuperació ètica i la reflexió filosòfica:

Si hom no s'esforça a expressar l'inexpressable, no es perd *res*. Sinó que l'inexpressable està *contingut* —inexpressadament— en allò que és expressat!⁵⁶

[1918] Malgrat que en el *Tractatus logico-philosophicus*⁵⁷ Wittgenstein es va aplicar a si mateix la navalla de la contenció amb més exigència que en els diaris previs, es podrien reproduir força textos d'aquesta obra magna sobre la relació entre el transcendent i l'esfera del que és ètic-estètic-místic. Bastin, però, els següents:

El llibre tracta dels problemes filosòfics i mostra —tal com crec— que el plantejament d'aquests problemes descansa en la mala comprensió de la lògica del nostre llenguatge. Hom podria aferrar potset tot el sentit del llibre amb les

56. Ludwig WITTGENSTEIN, *Briefwechsel mit B. Russell, G. E. Moore, J. M. Keynes, F. P. Ramsey, W. Feys, P. Engelmann und L. von Ficker* (herausgegeben von B. F. McGuinness und G. H. von Wright), Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1980, p. 78; carta del 9 d'abril de 1917, versió castellana parcial a: *Cartas a Russell, Keynes y Moore* (versión española de Néstor Míguez), Madrid, Taurus, 1979.

57. Citem la nostra versió: Ludwig WITTGENSTEIN, *Tractatus logico-philosophicus* (trad. al català i ed. a cura de Joan Ordi i Fernández), Barcelona, Societat Catalana de Filosofia / Institut d'Estudis Catalans, 2005, 2n paràgraf del pròleg. Ref. abreujada: TLP.

paraules: el que en principi es deixa dir, es deixa dir clarament; i sobre allò de què no es pot parlar, hom ha de callar. (TLP, pròleg)

El llibre vol, per tant, traçar un límit al pensar, o més aviat, no al pensar, sinó a l'expressió dels pensaments; perquè per traçar un límit al pensar, hauríem de poder pensar els dos costats d'aquest límit (hauríem, per tant, de poder pensar el que no es deixa pensar). (TLP, pròleg)

La filosofia no és cap de les ciències naturals.

(La paraula «filosofia» ha de significar alguna cosa que estigui per damunt o sota de les ciències naturals, però no al costat.) (TLP 4.111)

Allò que no podem pensar, no podem pensar-ho; per tant, tampoc no podem *dir* el que no podem pensar. (TLP 5.61)

Que el món és *el meu món* es mostra en això: que els límits del llenguatge (de l'únic llenguatge que jo comprenc) signifiquen els límits *del meu* món. (TLP 5.62)

El sentit del món ha de trobar-se fora d'ell. En el món tot és com és i tot succeeix com succeeix; no hi ha *en* ell cap valor —i si n'hi hagués, no tindria cap valor.

Si hi ha un valor que tingui valor, llavors ha de trobar-se fora de tot succeir i de tot ser-així. Car tot succeir i ser-així és casual.

Allò que ho fa no-casual, no es pot trobar *en* el món, car altrament això tornaria a ser casual.

Ha de trobar-se fora del món. (TLP 6.41)

És clar que l'ètica no es deixa expressar.

L'ètica és transcendental.

(Ètica i estètica són u.) (TLP 6.421)

La solució de l'enigma de la vida en l'espai i el temps es troba *fora* de l'espai i del temps.

(No són problemes de la ciència natural els que s'han de solucionar.) (TLP 6.4312)

La contemplació del món *sub specie aeterni* és la seva contemplació com un tot (limitat).

La sensació del món com un tot limitat és allò que és místic. (TLP 6.45)

Tenim la sensació que fins i tot quan totes les *possibles* preguntes científiques han estat contestades, els nostres problemes vitals encara no han estat

gens tocats. Ben cert, llavors ja no resta, justament, cap més pregunta; i precisament això és la resposta. (TLP 6.52)

La solució del problema de la vida es nota en la desaparició d'aquest problema.

(No és aquesta la raó per què homes als quals se'ls aclarí el sentit de la vida després de llargs dubtes no pogueren dir llavors en què consistia aquest sentit?) (TLP 6.521)

Existeix, tanmateix, allò que és inexpressable. Això es *mostra*, és allò que és místic. (TLP 6.522)

[1919] Cansat de no ser entès ni per Russell ni per Frege, Wittgenstein ho va reconèixer clarament al seu amic Ludwig von Ficker en una carta que ha esdevingut famosa perquè conté la clau de lectura del *Tractatus logico-philosophicus*, que és eticotrascendent:

I aquí li és potser un ajut que li escrigui un parell de mots sobre el meu llibre: i és que de la seva lectura no en traurà —tal com certament crec— gaires coses. Perquè vostè no l'entendrà; la matèria li semblarà completament estranya. En realitat, no li és estranya, ja que el sentit del llibre és ètic. Una vegada vaig voler introduir una proposició en el pròleg que ara de fet no hi és, però que li escric ara perquè potser li serà una clau: i és que volia escriure que la meua obra consta de dues parts: la que hi ha aquí al davant i tota l'altra que *no* he escrit. I justament aquesta segona part és la important. I és que allò que és ètic està delimitat pel meu llibre per dir-ho així des de dintre; i estic convençut que, *rigorosament*, NOMÉS així se'l pot delimitar. Breument, crec: tot allò que *molts* avui ensofren, ho he fixat en el meu llibre callant-hi. I per això el llibre, si no m'erro gaire, dirà moltes coses que vostè mateix vol dir, però potser vostè no veurà que hi estan dites. Li voldria, doncs, recomanar de llegir el *pròleg* i la *conclusió*, perquè aquests donen expressió, de la manera més immediata, al sentit.⁵⁸

En una carta a Russell aclareix el sentit de l'anàlisi logicoformal del llenguatge que havia realitzat en el *Tractatus*:

58. Ludwig WITTGENSTEIN, *Briefwechsel mit B. Russell, G. E. Moore, J. M. Keynes, F. P. Ramsey, W. Eccles, P. Engelmann und L. von Ficker* (herausgegeben von B. F. McGuinness und G. H. von Wright), Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1980, pp. 96-97; carta probablement d'octubre o de novembre de 1919.

Ara bé, em temo que no has copsat realment la meua intenció principal, respecte de la qual tot l'assumpte de les prop[osicions] lògiques només és un corol·lari. El punt principal és la teoria del que pot ser expressat [*gesagt*] a través de prop[osicions] —i.e. a través del llenguatge— (i, cosa que ve a ser el mateix, el que pot ser *pensat*) i el que no pot ser expressat a través de prop[osicions], sinó només mostrat [*gezeigt*]: cosa que, com crec, és el problema cardinal de la filosofia.⁵⁹

[1929] En retornar a Cambridge l'any 1929, Wittgenstein ja havia revisat el dogmatisme del *Tractatus*, que no reconeixia cap més joc de llenguatge que el de la lògica. Ara bé, la seva concepció transcendent de l'ètica, l'estètica i la mística el va acompanyar, de forma radical, tota la vida. De la famosa *Conferència sobre ètica* d'aquest any procedeixen els següents fragments:⁶⁰

Doncs bé, en comptes de dir «l'ètica és la investigació sobre allò que és el bé», hauria pogut dir que l'ètica és la investigació sobre el que és valuós, o sobre el que és realment important, o hauria pogut dir que l'ètica és la investigació sobre el sentit de la vida, o sobre allò que fa la vida digna de ser viscuda, o sobre la manera correcta de viure.

L'ètica, si és res, és sobrenatural, i les nostres paraules només expressen fets [...].

Descriuré aquesta experiència per tal d'evocar en vostès, si és possible, les mateixes o semblants experiències, de manera que puguem tenir un terreny comú per a la nostra investigació. Crec que la millor manera de descriure-la rau a dir que, quan la tinc, *em meravello de l'existència del món*. I llavors em sento inclinat a emprar frases com ara «que n'és, d'extraordinari, que existeixin coses» o «que n'és, d'extraordinari, que existeixi el món». Esmentaré tot seguit una altra experiència que també conec i amb la qual alguns de vostès poden estar familiaritzats: es tracta de l'experiència que hom podria caracteritzar com la de sentir-se *absolutament* segur. Em refereixo a l'estat mental en què hom se sent inclinat a dir «estic segur, res no em pot fer mal passi el que passi».

59. Ludwig WITTGENSTEIN, *Cambridge Letters. Correspondence with Russell, Keynes, Moore, Ramsey and Sraffa* (edited by Brian McGuinness & Georg Henrik von Wright), Oxford: Blackwell 1995, p. 124; carta datada el 19 d'agost de 1919.

60. Remetem al nostre estudi: Joan ORDÍ, «L'ètica és sobrenatural. La Conferència sobre ètica de Ludwig Wittgenstein», *Comprendre. Revista catalana de filosofia*, núm. III/2 (2001), pp. 37-57. I citem per la nostra versió: Ludwig WITTGENSTEIN, *Conferència sobre ètica* (trad. de Joan Ordí), *Comprendre. Revista catalana de filosofia*, núm. III/2 (2001), pp. 60-66.

Una tercera experiència del mateix tipus és la de sentir-se culpable, i un altre cop ha estat descrita amb la frase que Déu desaprova la nostra conducta. Així sembla que en el llenguatge ètic i religiós constantment estem utilitzant símil. Però un símil ha d'ésser el símil d'*alguna cosa*. I si puc descriure un fet amb l'ajut d'un símil, també haig de ser capaç de deixar caure el símil i descriure els fets sense ell. Ara bé, en el nostre cas tan aviat com intentem deixar caure el símil i enunciar simplement els fets que hi són al darrere, trobem que no hi ha tals fets. I així el que en un primer moment semblava un símil, ara sembla estar simplement mancat de sentit. Tanmateix, a aquells que les han viscudes, per exemple a mi, les tres experiències que els he esmentat (i hauria pogut afegir-ne d'altres), els semblen tenir, en un cert sentit, un valor intrínsec, absolut.

La meua única tendència, i crec que la tendència de tots aquells que alguna vegada han intentat escriure o parlar d'ètica o de religió, era la d'escometre contra els límits del llenguatge. Aquest escometre contra les parets de la nostra gàbia és perfectament, absolutament desesperançat. L'ètica, en la mesura en què brolla del desig de dir quelcom sobre el sentit últim de la vida, el bé absolut, el valor absolut, no pot ser ciència. El que ella diu no afegeix res, en cap sentit, al nostre coneixement. Però és un testimoni d'una tendència de l'esperit humà que jo personalment no puc deixar de respectar profundament i que no ridiculitzaria per res del món.

[1929-1930] En Moritz Schlick, fundador del Cercle de Viena, i Friedrich Waismann, Wittgenstein va trobar dos representants destacats d'aquesta escola neoempirista als quals va poder expressar el sentit del *Tractatus*. Waismann ha deixat testimoni d'aquestes converses:

Considero certament important que hom posi fi a tot el parloteig sobre ètica —que si n'hi ha un coneixement, que si hi ha valors, que si es pot definir el bé, etcètera. En ètica sempre es fa l'intent de dir quelcom que no ateny l'essència de la cosa i que no pot atènyer-la. És cert *a priori*: es vulgui donar la definició del bé que es vulgui donar, sempre és un malentès que allò que pròpiament hom hi vol significar es cortespongui amb l'expressió (Moore). D'això, ja n'era conscient sant Agustí, quan diu: I ara!, tu, porc, pretens dir absurditats? Doncs, digues-les, no hi fa res!⁶¹

61. Wittgenstein und der Wiener Kreis. Gespräche, aufgezeichnet von Friedrich Waismann (aus dem Nachlass, herausgegeben von B. F. McGuinness), Frankfurt am Main: Suhrkamp 1996, pp. 68-69, conversa del 30 de desembre de 1929.

És el parlar essencial a la religió? Em puc imaginar ben bé una religió en la qual no hi hagi cap proposició doctrinal, en la qual, per tant, no es parli. Òbviament, l'essència de la religió no pot tenir res a veure amb el fet que es parli, o més aviat: si es parla, llavors això mateix és un component de l'acció i no pas una teoria. No es tracta, doncs, tampoc de cap manera que les paraules siguin vertaderes o falses o sense-sentit.⁶²

[1930-1937] Els *Diaris dels anys 30* donen testimoni d'una clara preocupació crítica per la marxa de la cultura europea, reflexionen sobre la tasca de la filosofia i mostren una profunditat en l'ànima de Wittgenstein que corprèn per la seva honestetat i per la recerca constant d'una apropiació existencial dels dogmes cristians, cosa que ja es percep en el caràcter aforístic d'aquestes anotacions.⁶³

En la civilització de la gran ciutat, l'esperit només pot escapolar-se'n cap a un racó. Però tot i això no és pas quelcom atàvic & superflu, sinó que plana sobre les cendres de la cultura com a testimoni (etern) — — gairebé com a venjador de la divinitat. (8 d'octubre de 1930)

El nostre temps és realment un temps de transvaloració de tots els valors. (La processó de la humanitat gira una cantonada & el que abans era direcció amunt, ara és direcció avall, etc.) Tenia Nietzsche en el cap el que ara succeeix & consisteix el seu mèrit a haver-ho pressentit & a haver-li trobat una paraula? (22 d'octubre de 1930)

També en l'art hi ha persones que es pensen de poder forçar la seva vida eterna a través de bones obres & aquelles que es llencen en braços de la gràcia. (22 d'octubre de 1930)

Un ésser que està en comunicació amb Déu és fort. (26 de novembre de 1930)

La música de les èpoques passades sempre correspon a determinades màximes sobre el que està bé & correcte de la mateixa època. [...] Per formular avui el que és correcte, ningú no és prou intel·ligent & totes les fórmules, màximes

62. *Ibidem*, p. 117, conversa del 17 de desembre de 1930.

63. Ludwig WITTGENSTEIN, *Denkbewegungen. Tagebücher 1930-1932. 1936-1937* (herausgegeben und kommentiert von Ilse Somavilla), Innsbruck: Haymon-Verlag 1997; versió castellana: *Movimientos del pensar. Diarios 1930-1932 / 1936-1937* (trad. d'Isidoro Reguera), València, Pre-Textos, 2000. Citem per la data de l'anotació.

que hom expressa, són absurdes. La veritat sonaria completament paradoxal a totes les persones. (27 de gener de 1931)

La tasca de la filosofia és la de tranquil·litzar l'esperit respecte de preguntes mancades de significació. Qui no és propens a aquestes preguntes, no necessita la filosofia. (8 de febrer de 1931)

Qui al final no pot deixar en mans dels déus el que més s'estima, sinó que sempre vol construir-ho ell mateix, no en posseeix l'amor correcte. I és que aquesta és la duresa que hi ha d'haver en l'amor. (1 de març de 1931)

Descriure un apòstol significa descriure una vida. La impressió que aquesta descripció produeixi en els altres, cal deixar-la a aquests. Creure en un apòstol vol dir comportar-se amb ell així & així —comportar-se activament. (6 de maig de 1931)

Una proposició ètica és, però, una acció personal. Cap constatació d'un fet. Com una exclamació d'admiració. (6 de maig de 1931)

Si es volen comprendre els miracles de Crist, per exemple el de les Noces de Canà, com ho va fer Dostojevskij, llavors se'ls ha de concebre com a símbols. (6 de maig de 1931)

[...] obro correctament quan em moc en un pla més espiritual en què puc ser una persona — mentre que d'altres poden estar en un altre de menys espiritual. (6 de maig de 1931)

Coneix-te tu mateix & veuràs que de totes formes sempre ets un pobre pecador. (12 d'octubre de 1931)

Abraça una persona per ella & i no pas per tu. (2 de novembre de 1931)

El moviment del pensament en el meu filosofar s'hauria de poder retrobar en la història del meu esperit, dels seus conceptes morals & de la comprensió de la meva situació. (7 de novembre de 1931)

Quan dissolc preguntes filosòfiques, tinc la sensació d'haver fet una cosa extraordinàriament important per a tota la humanitat & no penso pas que les coses em semblen a mi tan immensament importants (o bé haig de dir: que són tan importants per a mi) perquè em turmenten. (7 de novembre de 1931)

Déu com a esdeveniment històric en el món és tan paradoxal, igualment paradoxal, com el fet que una determinada acció en la meua vida va ser, allí &

aleshores, pecaminosa. Val a dir, que un moment de la meua història tingui significació eterna, no és ni més ni menys paradoxal que el fet que un moment o un lapse de temps de la història universal tingui significació eterna. Només puc dubtar de Crist si també puc dubtar del meu naixement. (15 de novembre de 1931)

No pots anomenar el redemptor a Crist sense anomenar-lo Déu. Car un home no et pot redimir. (20 de novembre de 1936)

La fe comença amb la fe. S'ha de començar amb la fe; de les paraules no se'n segueix cap fe. Prou. (27 de gener de 1937)

Vaig comprendre què significa que la fe fa l'home benaurat, val a dir, que l'allibera de la por als homes posant-lo immediatament sota Déu.

Fes, oh Déu, que sigui piados, però no pas exaltat! (31 de gener de 1937)

Lexigència és alta. Val a dir: sigui el que sigui el que en el Nou Testament pugui ser vertader o fals, d'una cosa no es pot dubtar: que jo, per tal de viure correctament, hauria de viure de manera completament diferent de com em plau. Que la vida és molt més seriosa del que sembla en la superfície. La vida és terriblement seriosa. (9 de febrer de 1937)

Aquestes imatges & expressions [de la religió cristiana] tenen la seva vida més aviat en una esfera alta de la vida, només en aquesta esfera poden ser utilitzades amb justícia. Jo, pròpiament, només podria fer un gest que significa una cosa semblant a «indicible», & no dir res.— O és que aquest rebuig incondicional a emprar paraules aquí és una mena de fugida? Una fugida d'una realitat? No ho penso pas; però no ho sé. (15 de febrer de 1937)

Aquesta aspiració a l'absolut, que fa que tota la felicitat terrenal sembli mesquina, que dirigeix la mirada cap amunt & no mira precisament les coses, em sembla una cosa magnífica, excelsa, però jo mareix dirigeixo la meua mirada cap a les coses terrenals; tret que «Déu em visiti» & em sobrevingui l'estat en què això no sigui possible. (20 de febrer de 1937)

L'ésser humà viu la seva vida habitual amb la resplendor d'una llum de la qual no esdevé conscient fins que s'extingeix. Quan s'extingeix, de sobte la vida resta privada de tot valor, sentit, o com se'n vulgui dir. (22 de febrer de 1937)

Avui he reflexionat a l'aire lliure sobre el sentit de la doctrina de la mort redemptora & he pensat: podria consistir la redempció a través del sacrifici en el fet que ell va fer el que tots nosaltres certament volem, però no podem. En la

fe, però, hom s'identifica amb ell, val a dir, hom paga la culpa en la forma d'un reconeixement humil; per tant, hom ha d'esdevenir completament humil, ja que no pot esdevenir bo. (25 de març de 1937)

«Has d'estimar el perfecte sobre totes les coses, així ets benaurat.» Això em sembla que és el resum de la doctrina cristiana. (9 d'abril de 1937)

La veritat, hauries d'estimar-la; però tu sempre estimes altres coses & la veritat, només de passada! (27 d'abril de 1937)

[1937] Per a Wittgenstein, era l'ideal transcendent el que constituïa el veritable criteri per a valorar correctament la seva obra:

Si no estàs disposat a sacrificar el teu treball per alguna cosa encara més alta, no hi haurà cap benedicció en ell. Car rep la seva altura perquè tu el col·loques en el lloc correcte en relació amb l'ideal. Per això, la vanitat destrueix el valor del treball.⁶⁴

[Dècades de 1930 i 1940] En el volum *Culture and Value*,⁶⁵ hi ha molts aforismes interessants de Wittgenstein, molts dels quals també reapareixen a *Movimientos del pensar*. En seleccionem alguns de ben punyents.

Per a un pròleg [de les Observacions filosòfiques]:

Aquesta llibre ha estat escrit per a aquells que s'enfrontin amistosament a l'esperit amb què ha estat escrit. Aquest esperit és, crec, diferent del del gran corrent de la civilització europea i americana. L'esperit d'aquesta civilització, l'expressió de la qual és la indústria, la música, el feixisme i el socialisme del nostre temps, li és, a l'autor, estrany i no simpàtic. Aquest no és un judici de valor. [...] La cultura és, per dir-ho així, una gran organització que a cadascú que hi pertany li indica el seu lloc, on pot treballar sota l'esperit del conjunt, i la seva força pot ser mesurada, amb tota justícia, pel seu èxit en el sentit del conjunt.

64. TBEE (*The Bergen Electronic Edition*), Item 183 *Tagebuch aus dem Koder Nachlass*, pp. 204-205, anotació del 24 de febrer de 1937.

65. Ludwig WITTEGENSTEIN, *Vermischte Bemerkungen / Culture and Value* (herausgegeben von Georg Henrik von Wright, unter Mitarbeit von Heikki Nyman), Oxford: Basil Blackwell 1980, correcció de la 2a edició de 1978, edició bilingüe alemany-anglès, traducció a l'anglès de Peter Wich; versió castellana: *Aforismos. Cultura y valor* (trad. d'Elsa Cecilia Frost), Madrid, Espasa Calpe, 2a ed., 1996 (és traducció de la 1a ed. original de 1977).

[...] Tinc clar que la desaparició d'una cultura no significa la desaparició del valor humà, sinó de determinats mitjans d'expressió d'aquest valor; tanmateix, resta dempeus el fet que contemplo el corrent de la civilització europea sense simpatia, sense comprensió pels objectius, si és que en té cap. Per tant, pròpiament escric per a amics que es troben dispersos pels racons del món. (1930)

El que és inexpressable (el que a mi em sembla ple de misteri i que no puc expressar) ofereix potser el rerefons sobre el qual el que podia expressar rep significació. (1931)

Haig de ser tan sols el mirall en què el meu lector vegi el seu propi pensament amb cotes les seves deformitats, i amb aquest ajut les pugui endreçar correctament. (1931)

El llenguatge té preparades per a tots les mateixes trampes: la xarxa imensa de camins foraviats ben transitables. (1931)

La solució del problema que tu veus en la vida és una forma de viure que fa desaparèixer el que és problemàtic.

Que la vida sigui problemàtica significa que la teva vida no s'adapta a la forma de la vida. Llavors has de canviar la teva vida, i si s'adapta a la forma, desapareix el que és problemàtic. (1937)

El cristianisme no és cap doctrina, em penso jo, cap teoria sobre què ha passat amb l'ànima de l'home i què passarà, sinó una descripció d'un esdeveniment de fet en la vida de l'home. Perquè el «reconeixement del pecat» és un esdeveniment de fet, i la desesperació, el mateix, i l'alliberament per la fe, el mateix. (1937)

Si, per exemple, es fixen determinades proposicions plàstiques com a dogmes per als homes, de tal manera, per cert, que amb això no es determinen opinions, però sí que és domina completament l'expressió de totes les opinions, llavors això tindrà un efecte molt peculiar. Els homes viuran sota una tirania incondicional, perceptible, sense poder dir que no són lliures. Opino que l'Església catòlica fa, d'alguna manera, una cosa semblant. (1937)

El cristianisme no es fonamenta en una veritat històrica, sinó que ens ofereix una notícia (històrica) i diu: ara creu! Però no pas: creu aquesta notícia amb la fe que correspon a una notícia històrica, — sinó: creu de totes cotes i això només pots fer-ho com a resultat d'una vida. *Aquí tens una notícia. — no et comportis amb ella com amb una altra notícia històrica!* Deixa que prengui un lloc completament diferent en la teva vida. — En això no hi ha res de *paradoxal!* (1937)

Fer-se psicoanalitzar és, d'alguna manera, una cosa semblant a menjar de l'arbre del coneixement. El coneixement que se n'obté ens planteja (nous) problemes ètics; però no contribueix a la seva solució. (1938)

El filòsof és aquell que ha de guarir-se de moltes malalties de l'enteniment abans que pugui arribar a les nocions del sentit comú. (1944)

Les paraules són accions. (*circa* 1945)

Com utilitzeu la paraula «Déu» no mostra pas *qui* t'afigures — sinó *què* vols dir. (1946)

De vegades, només es pot comprendre una proposició si hom la llegeix amb el *tempo correcte*. Les meves proposicions s'han de llegir, totes, *lentament*. (1947)

No tinc gens clar que jo desirgi més una continuació del meu treball per part d'altri que no pas un canvi en la forma de vida que faci supèrflues totes aquestes preguntes. (Per això jo no podria fundar mai una escola.) (1947)

Que Déu doni al filòsof penetració en allò que es troba davants dels ulls! (1947)

[1945] Les *Investigacions filosòfiques*, publicades pòstumament l'any 1953,⁶⁶ se centren exclusivament en l'exposició de la teoria dels jocs de llenguatge i en l'anàlisi de l'ús de molts conceptes del llenguatge quotidià, força d'ells psicològics. Les referències a l'ètica, l'estètica i la mística són molt minses. En l'anomenada *segona època*, Wittgenstein va decidir, més radicalment encara que a la primera, de posar fi a la xerrameca transcendental i als seus equívocs, per assegurar millor així el sentit d'aquesta tot callant-hi.

I en aquesta situació [la impossibilitat de donar definicions acabades] es troba, per exemple, qui cerca definicions en estètica o ètica que corresponguin als nostres conceptes.

Pregunta't sempre en aquesta dificultat: com hem *après*, doncs, la significació d'aquesta paraula («bé», per exemple)? En quina mena d'exemples, en quins jocs de llenguatge? (Lavors veuràs més fàcilment que la paraula ha de tenir una família de significacions.) (& 77)

66. Citem per la següent edició: Ludwig WITGENSTEIN, *Philosophische Untersuchungen* (Text neu durchgesehen von Joachim Schulte), Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1984, pp. 225-580).

La nostra consideració és, per tant, gramatical. I aquesta consideració fa llum sobre el nostre problema remouent malentesos. Malentesos que es refereixen a l'ús de paraules; motivats, entre altres coses, per determinades analogies entre les formes d'expressió en zones diferents del nostre llenguatge. (& 90)

I no esrem autoritzats a elaborar cap mena de teoria. No hi ha d'haver res d'hipotètic en les nostres consideracions. Tota *explicació* s'ha de fer fora, i en el seu lloc només pot aparèixer la descripció. I aquesta descripció rep la seva llum, val a dir, el seu objectiu, dels problemes filosòfics. Aquests, francament, no són pas empírics, sinó que són resolts mitjançant una comprensió de com treballa el nostre llenguatge [...]. La filosofia és una lluita contra l'embruixament del nostre enteniment a través dels mitjans del nostre llenguatge. (& 109)

Nosaltres reconduïm les paraules des de la seva utilització metafísica al seu ús quotidià. (& 116)

Car la claredat a què aspirem és, en efecte, *completa*. Això, però, només significa que els problemes filosòfics han de desaparèixer *completament*. (& 133)

[1946] Però l'horitzó d'«allò que és més alt» sempre estava present. En l'anotació següent, Wittgenstein reconeix obertament que en la vanitat i la manca de decència personal (*anständig*) trobava els obstacles més forts per abandonar-se religiosament al transcendent:

I només si em pogués perdre en la religió, podrien desaparèixer aquests dubtes. Car només la religió podria destruir la vanitat i penetrar en totes les esclertes.⁶⁷

* * *

Consideri el lector suficients els textos reproduïts, que potser ja són massa i tot. De fet, l'estil aforístic acaba enfarfegant, perquè no deixara els pensaments que vehicula i perquè produeix un efecte de cop de puny que cos-

67. TBEE, *Item 131 Band*, p. 38, anotació del 14 d'agost de 1946; els dubtes es refereixen a si Wittgenstein es comportava bé amb els altres per veritable amor o simplement per astúcia i càlcul humà.

ra d'entomar si es repeteix sense treva.⁶⁸ És bo, per tant, d'accedir a una lectura contínua de textos més complets. I per això proposem més endavant una bibliografia bàsica on el lector podrà retrobar la serenitat que garanteix una exposició més discursiva de les idees.

68. Durant tota la vida, a Wittgenstein li va encantar la forma literària de l'aforisme. Probablement, perquè és la que encaixa més bé amb la seva intenció: veure tota cosa des dels límits precisos de la seva totalitat limitada i així col·locar-se, tot d'una, de l'altra banda del límit. I també perquè no creia que, sobre els àmbits de l'ètica, l'estètica i la mística, es pogués elaborar cap teoria; només indicar el límit del dicible. Janik i Toulmin asseguren que els aforismes de Georg Christoph Lichtenberg van impressionar Wittgenstein ben aviat. De fet, l'estil aforístic del mateix *Tractatus* mostra la importància i la moda de què gaudia aquest gènere a l'època. Aquests aforismes van ser la font del terme «paradigma», entès com a certes formes o pautes estàndard i autoexplicatives, que va jugar un paper tan important en les discussions posteriors de Wittgenstein sobre la «gramàtica lògica» i el seu paper en filosofia. De Lichtenberg es pot consultar l'obra editada en versió castellana: Georg Christoph LICHTENBERG, *Breviario de aforismos* (selecció, traducció, introducció i notes de Juan José del Solar), Barcelona, Círculo de Lectores, 2000. No hem trobat disponible l'original alemany, que sembla consistir en els quaderns de notes *Sudelbücher I und II* (*Llibres de banyoler*, o sigui, de barroer). De la seva pròpia obra, diu l'autor: «No busquéis orden en el librito. El orden es hijo de la reflexión, y mis enemigos han utilizado tan poca reflexión contra mí que no ven realmente por qué habría de utilizarla yo contra ellos» (aforisme 249). Von Wright, un dels tres marmessors literaris de Wittgenstein, ha estudiat l'obra de Lichtenberg i n'ha fet una presentació succinta: Georg Henrik VON WRIGHT, «Georg Christoph Lichtenberg als Philosoph», *Theoria*, núm. 8 (1942), pp. 201-217.

ALGUNS TESTIMONIS SOBRE WITTGENSTEIN

Volem completar el nostre estudi recollint breument el testimoni d'algunes persones que varen conèixer i tractar Wittgenstein en un moment significatiu de la seva vida o durant un període de temps prou prolongat. La selecció és per força limitada, ja que un tractament exhaustiu de la imatge que es desprèn dels múltiples testimonis publicats requeriria moltes pàgines d'anàlisi detallada. Presentem, doncs, aquells testimonis que van intentar comprendre o copsar alguna cosa de l'última arrel amb què Wittgenstein nodria tant el seu pensament com la forma de la seva vida: els de David H. Pinsent, Franz Parak, Fania Pascal, John King i Maurice O'Connor Drury.

I. DAVID H. PINSENT

La publicació del *Diari de Pinsent* ha resultat de gran interès per conèixer els primers desenvolupaments filosòfics de Wittgenstein.⁶⁹ Segons diu G. H. von Wright en el pròleg, David Pinsent va conèixer Ludwig Wittgenstein el febrer de 1912, en les reunions setmanals anomenades *squashes* que

69. David Hume PINSENT, *Reise mit Wittgenstein in den Norden. Tagebuchauszüge. Briefe* (herausgegeben von G. H. von Wright mit einer Einführung von Anne Pinsent Keynes sowie einem Nachwort von Allan Janik und Walter Methlagl. Aus dem Englischen von Wolfgang Sebastian Baur), Wien – Bozen: Folio Verlag 1994. El text original, no accessible a les nostres terres, ha estat publicat en anglès: *A Portrait of Wittgenstein as a Young Man. From the Diary of David Hume Pinsent 1912-1914*, Oxford: Basil Blackwell 1990. El coneixement del jove Wittgenstein que el *Diari de Pinsent* aporta ha estat incorporat en la biografia següent, que compta, per la seva seriositat, amb l'aprovació dels marmessors del llegat literari del vienès: Brian MCGUINNESS, *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, Berkeley-Los Angeles-London: The University of California Press 1988. Citarem per «DP».

Russell mantenia en les seves habitacions del Trinity College de Cambridge amb alguns estudiants avançats i que consistien en discussions lliures sobre un tema filosòfic. Aviat Ludwig i David es van fer amics i van realitzar junts un viatge de vacances a Islàndia del 5 de setembre al 3 d'octubre de 1912. David es va sotmetre també als estudis experimentals de Wittgenstein sobre el ritme. Ambdós amics van romandre a Cambridge el curs 1912-1913 i del 29 d'agost fins a l'1 d'octubre de 1913 van visitar junts Noruega, on van passar unes setmanes de descans i de treball: Wittgenstein, en l'elaboració d'una nova lògica sobre la de Frege i Russell; Pinsent, en la preparació dels seus exàmens de dret. Deu dies després del seu retorn, Wittgenstein deixà Cambridge per tornar a Noruega i dedicar-se intensament a enllestir la lògica durant tot el curs acadèmic de 1913-1914, ja que: «Les llavors de pensament de les quals finalment s'originà el *Tractatus* ja es trobaven mentrestant en ple desenvolupament.»⁷⁰ D'aquest *Diari* paga la pena de reproduir els textos següents:

1.6.1912: a l'habitació de Ludwig

Ha estat molt comunicatiu i ha explicat moltes coses de si mateix: que durant nou anys, fins al darrer Nadal, va patir una terrible soledat interior; que aleshores pensava permanentment en el suïcidi i que ara s'avergonyeix de no haver tingut mai el coratge de fer-ho. Que ha tingut, com s'expressava, «com un sentiment d'estar *de trop* en aquest món», però que el va menysprear de manera vergonyosa. Pròpiament, havia d'haver estudiat enginyeria, per a la qual cosa, però, no posseïa ni inclinació ni talent. I que per això també ara des de feia poc ho intentava amb la filosofia i havia vingut aquí per estudiar amb Russell, cosa que havia resultat la seva salvació, perquè Russell li ha donat ànims. Russell té dipositades, cosa que jo sé, moltes esperances en ell: i fins i tot s'ha deixat corregir per ell i s'ha deixat convèncer que en un o dos punts de la seva teoria filosòfica es troba en un camí sense sortida; al respecte, Russell no és l'única autoritat filosòfica d'aquí que Wittgenstein ha convençut de no tenir raó.

25.10.1912: Ludwig explica a David el nou principi per la solució d'un problema en relació amb els fonaments de la lògica simbòlica, del qual s'ocupava a Islàndia sense haver-ne trobat encara una solució satisfactòria

El seu intent de solució més recent comença en un punt completament diferent i és molt més concret; si hagués de mostrar-se conclouent, pot revolucionar completament la lògica simbòlica. Russell ha dit que el considera conclouent, però que tem que no el comprendrà ningú: jo, però, crec haver-lo comprès (!).

70. DP 9.

Si el principi de Wittgenstein funciona, serà el primer a resoldre un problema amb el qual han lluitat durant anys Russell i Frege: a més a més, el principi de solució és sobremanera magistral i convincent.⁷¹

25.8.1913: concreció dels plans per al segon viatge: Espanya o Andorra o Noruega: Ludwig explica després a David els seus darrers descobriments en el camp de la lògica

Són realment esbalaïdors i signifiquen la solució de tots els problemes en els quals ha treballat sense èxit durant tot el darrer any, i és summament interessant seguir com desenvolupa ell la seva obra pas a pas, d'hipòtesi en hipòtesi, fins haver descobert finalment aquest nou sistema — meravellósament senzill i evident i manifestament la solució per antonomàsia. D'aquesta manera, ha contradit obertament l'obra de Russell en àmplies parts, però Russell seria el darrer a prendre's malament una cosa així, ja que no li fa cap dany a la significació de la seva obra — tant més que Wittgenstein és deixeble seu i li està enormement molt agraït. El treball de Wittgenstein és realment sorprenent — i crec que el tèrbol patamoll de la filosofia s'aclareix ara més de la mà d'una teoria de la lògica manejable — l'única disciplina filosòfica particular en la qual l'home pot assolir coneixements absolutament segurs — en la metafísica, etc., això a penes és possible a causa de la completa manca de dades.

– L'assumpte és com el pas de l'alquímia a la química.

– La lògica constitueix, després de tot, tota la filosofia. Tota la resta, es digui com es vulgui dir, és o bé metafísica — una àrea sense esperança, car manquen tots els punts fermes de suport — o bé ciència natural, per exemple psicologia.⁷²

25.9.1913: el suïcidi i la vida que ha de ser viscuda amb sentit últim

Aquest vespre ens hem posat a parlar del suïcidi — per bé que Ludwig no estava deprimat o cosa així — més aviat tot el dia s'ha mostrat realment alegre. Tanmateix, m'ha dit que no ha passat cap dia de la seva vida que no hagi jugat, un cop o un altre, amb el pensament del suïcidi. Se n'ha estranyat realment quan li he dit que jo mai no m'he sentit capaç de suïcidar-me i que, si tingués l'oportunitat, viuria la meua vida sempre exactament així — com ara mateix! Ell, això, no ho faria per res del món.⁷³

71. DP 77.

72. DP 105-106.

73. DP 141.

2. FRANZ PARAK

Franz Parak va ser company de reclusió de Wittgenstein durant els mesos de 1919 en què aquest va restar presoner a Montecassino fins al 25 d'agost. En un informe molt breu de poc més d'una pàgina explica un parell d'anècdotes que donen una idea de la proximitat existencial de Wittgenstein al cristianisme.⁷⁴ En el camp de presoners de Cassino es va formar, al voltant del vienès, un petit cercle d'amics al qual pertanyien el Dr. Ludwig Hänsel, el professor Jungwirth, l'escultor Drobil i l'autor mateix, que era mestre. Aquest cercle va ser el primer grup de persones constituït per llegir el *Tractatus* en manuscrit, tot sentint les explicacions directament del propi autor. En un nivell, però, més personal, Wittgenstein va confessar a Parak que, després de l'empresonament, volia fer-se preferentment sacerdot, tot i que també volia fer-se mestre per llegir l'Evangeli als nens. Parak afirma que amb el *Tractatus* Wittgenstein considerava acabada la seva tasca filòsòfica i que havia de buscar-se una ocupació que li plagués espiritualment. El testimoni de Franz Parak és interessantíssim perquè mostra que biogràficament Wittgenstein no es trobava gaire lluny de les conviccions existencials del cristianisme:

A la meua pregunta de per què ell valorava tant Dostojevskij, Wittgenstein va respondre: «A causa del seu enfocament (aquí no puc recordar exactament l'adjectiu que va afegir) religiós.» Ara, doncs, estava clar que havia volgut significar un renaixement religiós en el sentit de Sant Pau: «Si hom és en Crist, llavors és una nova creació» (2Co 5,17). Per això el que més li hauria agradat és fer-se sacerdot, i no actuaria pas com el jove de l'Evangeli de Mateu (Mt 19,16-23), el qual, en dir-li Jesús: «Si vols ser perfecte, vés, ven tot el que tens i segueix-me!», es va entristir i se'n va anar, car tenia molts béns. Wittgenstein, per contra, es va desempallegar de la possessió que havia heretat, decisió contra la qual Tolstoj va lluitar en va, i es va lliurar enterament a la seva vocació de cercador de la veritat, gairebé com en un altre temps el grec Sòcrates.⁷⁵

74. FRANZ PARAK, «Ludwig Wittgensteins Verhältnis zum Christentum», dins Elisabeth LEINFELLNER et alii, *Wittgenstein and His Impact on Contemporary Thought. Proceedings of the Second International Wittgenstein Symposium. 29th August to 4th September 1977. Kirchberg/Wechsel (Austria)*, Vienna: Hölder-Pichler-Tempsky ²1980, pp. 91-92.

75. *Ibidem*, pp. 91-92.

3. FANIA PASCAL

Fania Pascal, ucraïnesa d'origen jueu i comunista que va arribar a Cambridge en el 1930, ofereix un testimoni força interessant sobre el Wittgenstein dels anys trenta.⁷⁶ El que escriu dels seus records de Wittgenstein constitueix el resultat de la seva experiència personal de relació amb el filòsof durant gairebé set anys. A Wittgenstein mateix li hauria desagradat, perquè no tolerava intromissions en la seva vida personal. Pascal, que treballava com a professora de rus a Cambridge, va ensenyar aquesta llengua a Wittgenstein i al seu amic Francis Skinner. Considera una llacuna important que no s'esmenti Francis Skinner en els resums habituals de la biografia de Wittgenstein, tret de recordar que el filòsof li va dictar el *Llibre marró* els anys 1934-1935: «Doncs jo el vaig conèixer com el company constant que va ser de Wittgenstein durant la major part dels anys 30, fins a la seva mort prematura el 1941.»⁷⁷ L'any 1935, a les vigílies del seu viatge a la URSS, Wittgenstein es va adreçar a Fania Pascal particularment per mantenir converses en rus amb ella i preparar així el viatge. Pascal no considerava que Wittgenstein fos un asceta de naixement, ja que sabia apreciar les bones coses de la vida a les quals renunciava voluntàriament. Aviat la lectura favorita en rus va ser *Crim i càstig* de Dostojevskij. Una vegada, Wittgenstein va comparar Dickens amb Dostojevskij: per al primer va apuntar al terra; per al segon, cap amunt. Pascal troba admirable el fet que Wittgenstein mai no tenia en compte consideracions d'estatus, de classe social o d'èxit mundà: «L'única cosa que li importava era que la gent fos fidel a la seva pròpia naturalesa; sense això no haurien pogut ser feliços.»⁷⁸

Al meu entendre, el seu sentiment per Rússia hauria tingut sempre més a veure amb els ensenyaments morals de Tolstoj, amb les intuïcions espirituals de Dostojevskij, que no pas amb qüestions polítiques o socials. Ell veuria aquestes darreres, que no li eren certament indiferents, en termes de les

76. Fania PASCAL, «Wittgenstein. A Personal Memoir», dins RUSH RHEES (ed.), *Recollections of Wittgenstein*, Oxford: Oxford University Press 1984, pp. 12-49. La primera edició d'aquesta Memòria, que Pascal va començar a escriure la tardor de 1969 al Canadà, va ser publicada a: *Encounter*, núm. 41/2 (1973), pp. 23-39, i va ser reeditada, amb correccions, a: C. G. LUCKHARDT (ed.), *Wittgenstein: Sources and Perspectives*, Hassocks: Harvester 1979 i Ithaca, N.Y.: Cornell University Press 1979. Citem i traduïm de la versió del llibre de Rhees, que abreguem amb «RR».

77. RR 13.

78. RR 25.

primeres. Les seves opinions polítiques, rarament expressades, podien ser in-gènues.⁷⁹

No estava intrigat per la naturalesa humana ni s'entretenia amb ella. Sempre purità, estava segur que la seva naturalesa era dolenta; i la seva actitud respecte d'ella era la de la desesperació. N'exceptuava les grandioses realitzacions de pocs en la religió, el misticisme i l'art, però declarava aquestes realitzacions insondables, en realitat inefables.⁸⁰

Només puc dir que per al meu marit i per a mi mateixa, i pel que sé per a tots els altres que el van conèixer, Wittgenstein sempre semblava una persona de castedat no forçada. Hi havia, de fet, en ell quelcom d'un *noli me tangere*, de manera que un no es pot imaginar que algú s'atrevís a tant com donar-li un copet a l'esquena, ni és possible imaginar-se'l necessitat d'una expressió física normal d'afecte. En ell, tot estava sublimat fins a un grau extraordinari.⁸¹

4. JOHN KING

John King va entaular coneixença amb Wittgenstein la tardor de 1930. Va ser un dels alumnes amics del vienès a l'època dels primers anys trenta, durant els cursos 1930-31 i 1931-32. D'aquestes primeres classes després del retorn a Cambridge ens ofereix un testimoni personal relatiu a les noves idees que Wittgenstein començava a formular aleshores.⁸² Un any després es van publicar per primera vegada les seves breus *Memòries de Wittgenstein*, que constitueixen un testimoni molt honest de la relació amistosa que va mantenir amb el filòsof.⁸³ Quan King va conèixer Wittgenstein, aquest vestia la toga de doctor en filosofia. Tanmateix, Wittgenstein no mostrava afectació en la seva condició acadèmica. De fet, mai no li va interessar representar un paper. A Wittgenstein li era natural interessar-se pels seus alumnes. Les converses entre tots dos no van ser mai filosòfiques, sinó

79. RR 44-45.

80. RR 47.

81. RR 48.

82. Vegeu l'obra: Desmond LEE (ed.), *Wittgenstein's Lectures. Cambridge, 1930-1932. From the Notes of John King and Desmond Lee*, Oxford: Basil Blackwell 1980, paperback edition 1982.

83. Ens basem en el text reimprès en la segona edició de les *Memòries de Rhees*: John KING, «Recollections of Wittgenstein», dins Rush RHEES (ed.), *Recollections of Wittgenstein*, Oxford: Oxford University Press 1984, pp. 68-75. La primera edició del llibre de Rhees és de l'any 1981, i en ella es publicà per primera vegada el testimoni de John King.

que tractaven de música, tema en què també King havia estat educat en la rectoria de Norfolk. Una vegada, Wittgenstein li va expressar que és molt fàcil pensar que hom comprèn el que Beethoven diu, igual que hom creu entendre la projecció d'una figura geomètrica inconclusa i després, en veure-la acabada, s'adona que no havia comprès res. Quan escoltaven música plegats del gramòfon portàtil de King, per exemple el quartet de corda de Brahms *opus* 67, l'expressió facial de Wittgenstein era la d'una persona que estigués assaborint una exquisidesa.

Jo el veia com un home d'una alta integritat i comportament moral, intel·lectual i artístic, tolerant amb els qui tenien menys capacitat que ell mateix i mai crític excepte amb el que considerava mentida, hipocresia, afectació i coses semblants. No hauria tolerat res que no fos autèntic. I també sentia que era un home que veia en la vida una gran seriositat i propòsit. Amb les seves pròpies paraules, que només recentment he arribat a comprendre: «però d'això, n'estic segur: que no estem aquí per passar-nos-ho bé.» El que vaig aprendre d'ell va ser una lleugera comprensió que la filosofia no respondria les meves qüestions. També vaig aprendre el que considero que és l'essència del cristianisme, una apreciació del seu simbolisme i de la seva profunditat. I vaig aprendre alguna cosa d'allò que és ètic i d'allò que és místic, coses que trobo difícils d'expressar i de les quals, d'acord amb la seva filosofia, efectivament «hom no pot parlar».⁸⁴

5. MAURICE O'CONNOR DRURY

Les *Memòries de Wittgenstein* editades per Rush Rhees contenen dues col·laboracions del qui també fou un dels primers amics íntims del filòsof immediatament després de retornar a Cambridge. La primera memòria, que és la més breu i la darrera cronològicament, apareix aquí per primera vegada. Drury l'havia enllestida per ser publicada en una miscel·lània d'assaigs en honor de G. H. von Wright, però la mort, esdevinguda el dia de Nadal de 1976, va estroncar el projecte quan es trobava ja en fase de galeres. La segona memòria, que constitueix la base de la primera, correspon a un mecanoscrit de 1974 i es remunta, al seu torn, a un primer esbós de l'any 1966, en què l'autor volia suplir la llacuna central que als seus ulls presentava la creixent munió d'introduccions i comentaris sobre Wittgenstein: «Seria una tragèdia que comentaristes ben intencionats donessin la impressió que els seus escrits són ara fàcilment assimilables en el mateix medi intel·lectual

84. RR 75.

contra el qual advertien en gran part.»⁸⁵ Drury considera, doncs, erroni l'intent d'interpretar Wittgenstein com a exponent d'un context europeu cultural que el filòsof, en canvi, contemplava com una amenaça espiritual de la civilització. Drury no va arribar a una versió satisfactòria d'aquesta primera memòria perquè no creia que acabés de produir l'efecte d'advertència contra la cultura que contenen els escrits de Wittgenstein. Drury va conèixer Wittgenstein a Cambridge, on va arribar per estudiar teologia i preparar-se per a ser ordenat sacerdot de l'Església anglicana. Finalment, es va decantar per la medicina i el 1947 es va especialitzar en psiquiatria. Mai no va perdre el contacte amb Wittgenstein i va acudir a casa del Dr. Bevan poc abans de la seva mort. Amb Drury, Wittgenstein va poder anar a fons en el tema de la religió, cosa que devia ser causa de gran satisfacció per al filòsof, ja que Drury connectava amb allò que havia fet meravellosa la seva vida: la profunditat ètica de l'existència, el transcendent que s'hi mostra. Ell mateix hauria dit: «Seràs feliç si al llarg de la teva vida trobes una sola persona amb la qual puguis mantenir discussions realment valuoses.»⁸⁶

Doncs bé, aquestes observacions em van plantejar immediatament la qüestió si no hi havia dimensions del pensament de Wittgenstein que encara restaven àmpliament ignorades. He vist que les *Observacions filosòfiques* podien haver estat dedicades «a la glòria de Déu»? O que els problemes discutits a les *Investigacions filosòfiques* han estat considerats des d'un punt de vista religiós?⁸⁷

Crec que la dificultat que hom trobaria en comprendre els escrits de Wittgenstein no és merament una dificultat intel·lectual, sinó una demanda ètica. La senzilla demanda que, en tot temps i en tot lloc, no hauríem de dir res més que el que realment sabem.⁸⁸

Segons Drury, la *Conferència sobre ètica* de Wittgenstein aclareix aquesta idea. I en cita amplis passatges per confirmar que aquest text ajuda a entendre el principi ètic interpretatiu de tots els escrits del filòsof. L'objectiu,

85. Maurice O'Connor DRURY, «Some Notes on Conversations with Wittgenstein», dins Rush RHEES (ed.), *Recollections of Wittgenstein*, Oxford: Oxford University Press 1984, pp. 76-96, i «Conversations with Wittgenstein», pp. 97-171. La frase citada pertany a l'esbós de 1966 i es troba en el prefaci d'aquesta obra editada per Rhee a pàgina XI. Consulteu amb profit també la següent obra: Maurice O'Connor DRURY (edited and introduced by David Berman, Michael Fitzgerald and John Hayes), *The Danger of Words and Writings on Wittgenstein*, Bristol: Thoemmes Press 1996.

86. RR 104.

87. RR 79.

88. RR 82.

doncs, de Wittgenstein sempre va ser el de traçar una frontera ferma i irrompible al voltant de l'esfera del que pot ser dit significativament. Cosa que no implica ridiculitzar els qui han intentat traspassar-la, sinó que aquesta «[...] és traçada per intensificar el veritable ímpetu i desig de trencar i sortir de la nostra gàbia».⁸⁹ O sigui, Wittgenstein va perseguir durant tota la vida, segons Drury, l'intent de traçar una frontera ferma entre allò que pot ser dit i allò que existeix més enllà del món i és absolut, cosa que serveix al propòsit de provocar un sentiment de claustrofòbia espiritual de l'home en el món:

La dialèctica ha de treballar des de l'interior, per dir-ho així. Hi ha una latent metafísica subjacent a totes les ciències naturals i fins i tot a les expressions del llenguatge col·loquial: això ha de ser exposat i bandejat. Llavors «el materialisme vulgar i la teologia vulgar» s'esfumen com els fantasmes. Però aquest esfumar-se és dolorós i planteja una demanda ètica.⁹⁰

Només pretenc mantenir que, tot al llarg d'aquests interessos específics, cal trobar una demanda ètica, si volem entendre les implicacions de la seva obra en tota llur extensió. És aquest contemplar breument els interessos de l'absolut el que dona una profunditat a la seva obra que no he trobat en aquells que han vingut després d'ell o que han intentat simplificar la complexitat del seu pensament.⁹¹

6. CONCLUSIÓ

En conclusió, el testimoni de Drury demostra a bastament que l'absolut és per a Wittgenstein eticoreligiós: és el transcendent en el sentit més radical de la paraula. No l'evocació merament simbòlica d'un àmbit més enllà dels fets del món que només serviria, com la boira sobre la muntanya, per a recordar a l'home la seva insatisfacció amb els fets del món. No: un àmbit ocupat pel Transcendent, amb majúscules. Un àmbit ètic, sí; però d'una ètica de l'absolut, i d'un absolut que és transcendent, i d'un transcendent que és *el* Transcendent. Els valors absoluts i el Transcendent s'identifiquen: el bé és bo perquè Déu el vol, no perquè pugui fer valer previsions de racionalitat enfront de la voluntat de Déu. Així és com ètica i religió són u. En delimitar el llenguatge significatiu amb la intenció d'evi-

89. RR 83.

90. RR 84.

91. RR 84.

tar que hom l'usi per parlar d'allò que és transsignificatiu, l'ésser humà pren consciència de la condició de gàbia que els fets del món en particular i el món com a totalitat manifesten a l'esperit humà. I, en descobrir de la mà de la prohibició de transcendir els fets en el llenguatge la forta i gairebé irresistible tendència de l'esperit humà a trencar els ferros de la gàbia, aquest ímpetu natural, que està directament connectat amb la qüestió del sentit de la vida, s'aguditza encara més, exasperant la condició humana des de dintre d'ella mateixa. L'home descobreix llavors que pot realment aprendre a viure en una forma de vida que ateny el transcendent, ja no perquè en parla, sinó perquè en callar pot deixar que es mostri èticament, estèticament i religiosament.

BIBLIOGRAFIA

Seleccionem només unes quantes obres significatives, tant de la literatura primària com de la secundària.

5.1. Obres de Wittgenstein editades en català i en castellà

De l'extens llegat literari de Wittgenstein, n'indiquem les obres publicades de referència obligada.

a) en català

Al voltant del color (presentació i traducció de Salvador Rubió), València, Universitat de València, 1996.

Conferència sobre ètica (traducció de Joan Ordi), *Comprendre. Revista catalana de filosofia*, núm 2 / III (2001), pp. 60-66.

De la certesa (traducció i edició a cura de Josep Lluís Prades i Vicent Raga, pròleg d'Oswald Hanfling), Barcelona, Edicions 62, 1983 (edició bilingüe alemany-català).

Diari secrets (edició alemany-català de Wilhelm Baum, traducció d'Andrés Sánchez Pascual). *Saber*, núm. 5 (setembre-octubre de 1985), pp. 32-49, i núm. 6 (novembre-desembre de 1985), pp. 30-59.

Investigacions filosòfiques (traducció i edició a cura de Josep Maria Terricabras), Barcelona, Laia, 1983 (reedició: Barcelona, Edicions 62, 1997, col·lecció «Universitària»).

Lliçons d'estètica (extret de *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*; traducció de Josep Maria Terricabras), *Els marges*, núm. 27-28 i 29 (1983).

Tractatus logico-philosophicus (traducció i edició catalana de Josep Maria Terricabras), Barcelona, Laia, 1981 (Textos filosòfics, 3); 2a ed. revisada: 1989; reedició: Barcelona, Edicions 62, 1997 («Universitària» 4). Traduc-

ció al català de l'edició crítica de Joan Ordi Fernández: Barcelona, Societat Catalana de Filosofia / Institut d'Estudis Catalans, 2005.

b) en castellà

Aforismos, cultura y valor (traducció castellana d'Elsa Cecilia Frost i pròleg de Javier Sádaba; edició de Georg Henrik von Wright amb la col·laboració de Heikki Nyman), Madrid, Espasa Calpe, 1995. Segueix la traducció anglesa de *Vermischte Bemerkungen*.

Arte, Psicología y Religión, Buenos Aires, Universidad de San Marcos, 1974.

Comentarios sobre «La rana dorada», Mèxic, UNAM, 1985.

Conferencia sobre ética. Con dos comentarios sobre la teoría del valor (introducció de Manuel Cruz, traducció de Fina Birulés), Barcelona, Paidós Ibérica, 1989 (3a reimpr.: 1997).

Diario filosófico (1914-1916) (traducció de Jacobo Muñoz i Isidoro Reguera), Barcelona, Ariel, 1982. És traducció de la segona edició bilingüe: *Notebooks: 1914-1916* (ed. alemany-anglès de G. H. von Wright i G. E. M. Anscombe; traducció de G. E. M. Anscombe), Oxford, Basil Blackwell, 1961, amb text alemany idèntic al de «Schriften I».

Diarios secretos (edició de Wilhelm Baum; traducció d'Andrés Sánchez Pascual, *Cuadernos de guerra* d'Isidoro Reguera), Madrid, Alianza, 1998 (edició bilingüe alemany-castellà) (1a ed.: Madrid, Alianza Universidad, 1991).

En torno a la ética y al valor (traducció castellana d'Erbics d'A. Salazar), Lima, Universidad Nacional Mayor de San Marcos, 1967.

Estética, psicoanálisis y religión (traducció castellana d'Eduardo Rabossi de les *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*), Buenos Aires, Sudamericana, 1976.

Gramática filosófica (text establert per Rush Rhees, traducció de Luis Felipe Segura), Mèxic, UNAM, 1992.

Investigaciones filosóficas (traducció d'A. Rossi), Mèxic, UNAM, 1967.

Investigaciones filosóficas (traducció castellana d'Alfonso García Suárez i Ulises Moulines), Barcelona, Crítica, 1988 (edició bilingüe alemany-castellà).

Lecciones y conversaciones sobre estética, psicología y creencia religiosa (introducció d'Isidoro Reguera), Barcelona, Paidós-I.C.E. de la Universidad Autónoma de Barcelona, 1992. Inclou notes de Rush Rhees sobre les seves converses amb Wittgenstein sobre Freud.

Los cuadernos azul y marrón (prefaci de Rush Rhees, traducció de la 2a edició anglesa de Francisco Gracia Guillén), Madrid, Tecnos, 1968, 3a ed., 1998.

Movimientos del pensar. Diarios 1930-1932/1936-1937 (edició d'Ilse Somavilla, traducció d'Isidoro Reguera), València, Pre-Textos, 2000.

Notas dictadas a G.E. Moore en Noruega, en abril de 1914, dins *Diario filosófico (1914-1916)* (traducció castellana dels diaris de Jacobo Muñoz, i dels apèndixs, d'Isidoro Reguera), Barcelona, Ariel, 1982, pp. 187-206.

Notas para las conferencias sobre «Experiencia privada» y «Datos sensibles», dins E. VILLANUEVA (comp.), *El argumento del lenguaje privado* (traducció de J. Lascurain i E. Villanueva), Mèxic, UNAM, 1979.

Notas sobre lógica, dins *Teorema*, València, Número monogràfic sobre el *Tractatus* (1972), pp. 7-47 (traducció castellana de J. L. Blasco i A. García Suárez).

Observaciones a La Rama Dorada de Frazer (introducció i traducció de Javier Sádaba, edició i notes de José Luis Velázquez), Madrid, Tecnos, 1992, 2a ed., 1996.

Observaciones sobre los colores (introducció d'Isidoro Reguera, traducció d'Alejandro Tomasini Bassols), Barcelona, Instituto de Investigaciones Filosóficas (UNAM) / Paidós, 1994 (edició bilingüe castellà-alemany).

Observaciones sobre los fundamentos de la matemática (edició de G. H. von Wright, R. Rhees i G. E. M. Anscombe, versió castellana d'Isidoro Reguera), Madrid, Alianza, 1987.

Ocasiones filosóficas 1912-1951 (edició de James C. Klagge i Alfred Nordmann; traducció d'Ángel García Rodríguez), Madrid, Cátedra, 1997.

Sobre la certeza (compilació de G. E. M. Anscombe i G. H. von Wright, traducció de Josep Lluís Prades i Vicent Raga), Barcelona, Gedisa, 1988, 1997 (3a. reimpress.). Edició bilingüe alemany-castellà.

Sobre la certidumbre (traducció de M. V. Suárez), Buenos Aires, Tiempo Nuevo, 1972.

Tractatus logico-philosophicus:

a) traducció d'Enrique Tierno Galván, Madrid, Revista de Occidente, 1957 (edició bilingüe alemany-castellà); 2a ed.: introducció de Bertrand Russell, versió d'Enrique Tierno Galván, Madrid, Alianza, 1973, 1979 (edició bilingüe alemany-castellà).

b) (traducció i introducció de Jacobo Muñoz i Isidoro Reguera), Madrid, Alianza, 1995 (6a reimpress.) (edició bilingüe alemany-castellà).

c) (traducció, introducció i notes de Luis M. Valdés Villanueva), Madrid, Tecnos, 2002. Versió només en castellà, que segueix força la catalana de Josep M. Terricabras.

Últimos escritos sobre Filosofía de la Psicología. Estudios preliminares para la parte II de Investigaciones Filosóficas (traducció d'E. Fernández, E. Hidalgo i P. Mantas), Madrid, Tecnos, 1987.

Últimos escritos sobre Filosofía de la Psicología. Vol. II: Lo Interno y lo Externo (1949-1951) (traducció d'E. Fernández, E. Hidalgo i P. Mantas), Madrid, Tecnos, 1996.

Zettel (traducció castellana d'Octavio Castro i Carlos Ulises Moulines), Mèxic, UNAM, 1979, 1985.

Igualment, disposem de l'edició electrònica completa del llegat wittgensteinianà, que recull unes 20.000 pàgines⁹² i permet de resseguir un terme o expressió al llarg de tot el llegat literari, gràcies a un útil sistema de recerca indexat.

5.2. Obres sobre Wittgenstein

Les següents publicacions donen testimoni, certament, d'un ventall molt ampli d'interpretacions dels escrits de Wittgenstein. Orientar-se sobre el valor exegètic de cadascuna d'elles no és una qüestió de resolució fàcil. El lector trobarà en la nostra tesi doctoral una valoració de les més significatives i una exposició dels criteris exegètics que avui gaudeixen de més fiabilitat. D'entrada, però, recomanem les obres de Ray Monk, Wilhelm Baum, Georg Henrik von Wright i Allan Janik i Stephen Toulmin.

ANSCOMBE, G. E. M., *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, Londres, Hutchinson University Library, 1959, 4a ed., 1971 (Bristol, Thoemmes Press, 1996).

BARRETT, Cyril, *Ética y creencia religiosa en Wittgenstein* (edició castellana d'Humberto Marraud González), Madrid, Alianza, 1994.

BARTLEY III, William Warren, *Wittgenstein* (traducció de Javier Sádaba), Madrid, Cátedra, 1987.

BAUM, Wilhelm, *Ludwig Wittgenstein. Vida y obra* (traducció de Jordi Ibáñez i revisió d'Andrés Sánchez Pascual), Madrid, Alianza, 1988.

BLACK, Max, *A Companion to Wittgenstein's Tractatus*, Cambridge, Cambridge University Press, 1964 (Ithaca, Nova York, Cornell University Press, 1964 i 1982).

92. Es tracta de: *Wittgenstein's Nachlass*, The Bergen Electronic Edition (= TBEE), Oxford: Oxford University Press 2000. Sobre el nombre total de planes llegades per Wittgenstein no hi ha acord: la pàgina web del *Springer Verlag*, que publica la Wiener Ausgabe de Michael Nedo, parla d'uns 30.000 documents: vegeu www.springer.at/main. Von Wright, un dels tres marmessors del llegat literari de Wittgenstein, va elaborar el catàleg de les obres conservades: Georg Henrik VON WRIGHT, «The Wittgenstein Papers», *The Philosophical Review*, núm. 78 (1969), pp. 483-503; però, arran de les troballes posteriors, va haver de revisar-lo i ampliar-lo considerablement: G. H. VON WRIGHT, *Wittgenstein*, Oxford: Basil Blackwell 1982.

BONNÍN AGUILÓ, Francisco, *Representación, realidad y mundo en el Tractatus de Wittgenstein*, dins L. VILLEGAS FORERO, *Verdad: lógica, representación y mundo*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago de Compostela, 1996.

CABRERA, Isabel, «Wittgenstein. La tentación de lo místico», *Diánoia*, núm. 35 (1989), pp. 107-116.

COPI, I. – BEARD, R. W. (ed.), *Essays on Wittgenstein's Tractatus*, Londres, Routledge and Kegan Paul, 1966.

DEAÑO, Alfredo, *El resto no es silencio. Escritos filosóficos*, Madrid, Taurus, 1983.

DRUDIS BALDRICH, Raimundo, *Ludwig Wittgenstein (1889-1951)*, Madrid, Ediciones del Orto, 1998.

FANN, K. T., *El concepto de filosofía en Wittgenstein* (traducció de Miguel Ángel Bertrán), Madrid, Tecnos, 1975.

FAVRHOLDT, David, *An Interpretation and Critique of Wittgenstein's Tractatus*, Copenhagen, Munksgaard, 1964, 2a ed., 1965.

FERRATER MORA, José – VON WRIGHT, Georg Henrik – MALCOLM, Norman – POLE, David, *Las filosofías de Ludwig Wittgenstein*, Barcelona, Oikos-Tau, 1966.

FINCH, Henry Le Roy, *Wittgenstein – The Early Philosophy. An Exposition of the Tractatus*, Nova York, Humanities Press, 1971.

FOGELIN, Robert J., *Wittgenstein*, Londres / Nova York, Routledge & Kegan Paul, 1976, 2a ed., 1987.

JANIK, Allan – TOULMIN, Stephen, *La Viena de Wittgenstein* (edició castellana d'Ignacio Gómez de Liaño), Barcelona, Taurus, 1998.

KENNY, Anthony, *Wittgenstein* (edició castellana d'Alfredo Deaño), Madrid, Alianza, 1995 (3a reimpr.).

LAZEROWITZ, Morris, «La naturaleza de la filosofía según Wittgenstein (1914-1947)», dins Javier MUGUERZA (comp.), *La concepción analítica de la filosofía*, vol. 1, Madrid, Alianza, 1974, pp. 363-380.

LLANO, Alejandro, *Metafísica y lenguaje*, Pamplona, Euns, 1984.

LÓPEZ DE SANTA MARÍA, Pilar, «"Como nuestra vida". Lo místico en el segundo Wittgenstein», *ER*, núm. 11 (hivern 1990-1991), pp. 139-152.

MALCOLM, Norman, *Ludwig Wittgenstein. Esbozo biográfico de G. H. von Wright* (traducció de Mario García Aldonate), Madrid, Mondadori, 1990.

MASLOW, Alexander, *A Study in Wittgenstein's Tractatus*, Berkeley / Los Angeles, University of California Press, 1961.

MONK, Ray, *Ludwig Wittgenstein: el deber de un genio* (traducció de Damián Alou), Barcelona, Anagrama, 2002.

MOUNCE, H. O., *Wittgenstein's Tractatus. An Introduction*, Oxford, Basil Blackwell, 1981.

ORDI, Joan, «L'ètica és sobrenatural. La Conferència sobre ètica de Ludwig Wittgenstein», *Comprendre. Revista catalana de filosofia*, núm. 2 / III (2001),

pp. 37-57; «Sentit sobrenatural de la vida en el *Tractatus* de Ludwig Wittgenstein», *Comprendre. Revista Catalana de Filosofia*, núm. 1 / VI (2004), pp. 47-78.

PALACIO FERNÁNDEZ, Roberto, «El concepto de filosofía en las *Investigaciones filosóficas* de Ludwig Wittgenstein», *Universitas Philosophica*, núm. 23-24/12 (deseembre de 1994 – juny de 1995), pp. 113-132.

PRADES CELMA, José Luis – SANFÉLIX VIDARTES, Vicente, *Wittgenstein: mundo y lenguaje*, Madrid, Cincel, 1990.

REGUERA, Isidoro, *El feliz absurdo de la ética. El Wittgenstein místico*, Madrid, Tecnos, 1994.

RIVERA, Silvia, *Ludwig Wittgenstein. Entre paradojas y aporías*, Buenos Aires, Almagesto, 1994.

SÁDABA, Javier, *Conocer Wittgenstein y su obra*, Barcelona, Dopesa, 1980.

STENIUS, Erik, *Wittgenstein's Tractatus. A Critical Exposition of its Main Lines of Thought*, Oxford, Basil Blackwell, 1960, 1964 (reimpr.).

TERRICABRAS, Josep M., *Ludwig Wittgenstein. Kommentar und Interpretation*, Friburg / Munic, Karl Albert, 1978.

VICENTE ARREGUI, Jorge, *Acción y sentido en Wittgenstein*, Pamplona, Eunsa, 1984.

XIRAU, Ramón, *Cuatro filósofos y lo sagrado: Teilhard de Chardin. Heidegger. Wittgenstein. Simone Weil*, Mèxic, Joaquín Mortiz, 1986.

QUADERNS

ISBN 84-8297-967-1

9 788482 979670

fjm

**FUNDACIÓ
JOAN
MARAGALL**

CRISTIANISME I
CULTURA

Editorial Claret

